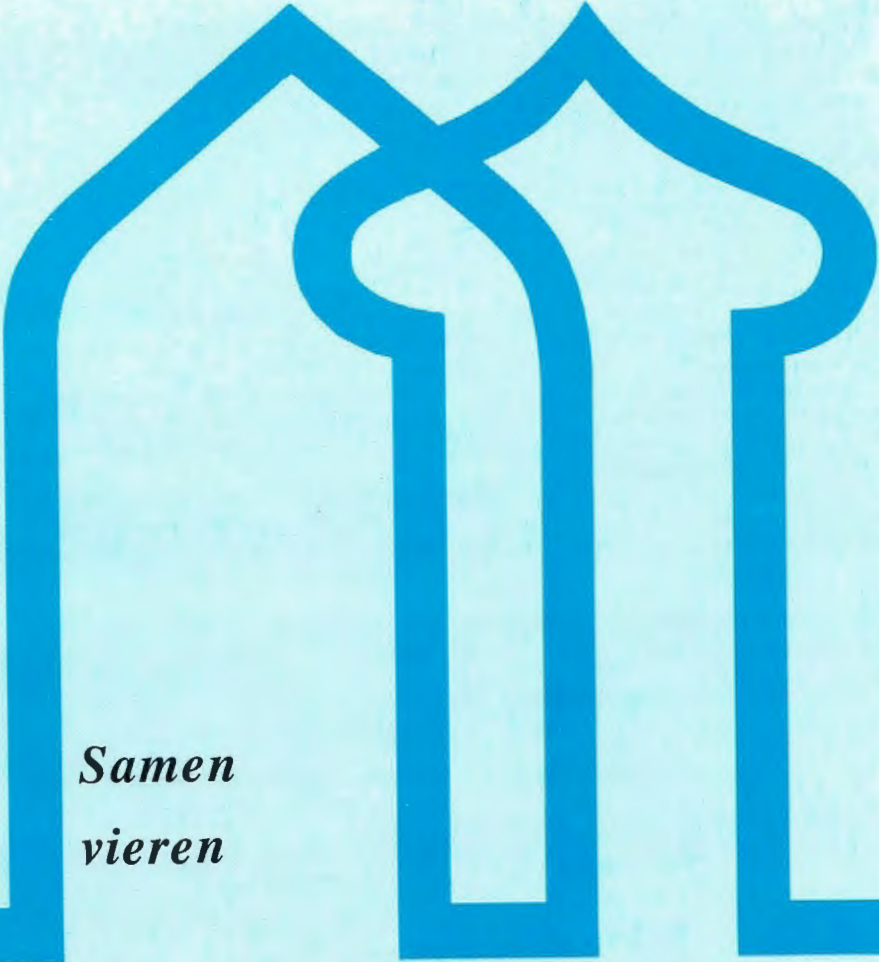

begrip

CHRISTENEN

APRIL/MEI 2002
JAARGANG 28 no. 2

*Samen
vieren*

begrip

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

Rooms Katholieke Kerk in Nederland: Berry van Oers, Cura Migratorum-ROMC
Luybenstraat 17, 5211 BR 's-Hertogenbosch. Tel. (+31) 073-6145159

Rooms Katholieke Kerk in België: Simon Lambregs, pr.
Hooiweg 188 B-3600 Genk, België. Tel. (+32) 089-352 883

Samen op Weg-Kerken: Josien Folbert, Ane Mulder
Postbus 8506, 3503 RM Utrecht Tel. (+31) 030-880 1 880

REDACTIE:

Martha Frederiks
Simon Lambregs
Nico Landman
Ane Mulder (kernredactie)
Berry van Oers (kernredactie)
Piet Reesink (eindredactie)
Ge Speelman
Karel Steenbrink
Pim Valkenberg

E-mail: Begrip@planet.nl

Tekeningen: Frans Kalb

Uitgever, redactie en administratie:

'Cura Migratorum'
Luybenstraat 17
5211 BR 's-Hertogenbosch
Tel. (+31) 073-6145159
Fax. (+31) 073-6131175

Op Internet te raadplegen als: http://efa.nl/levonet/begrip_moslims_christenen

Abonnementen:

Binnenland: 14 • (5 nummers)

Buitenland : 15 •

Losse nrs. : 3 • **plus** portokosten

Giro 4 300 211 tnv Begrip/Cura Migratorum

België: Kredietbank 453-0258581-69

tnv Begrip, Hooiweg 188, B-3600 Genk

Abonnementen kunnen elk gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het begin van het nieuwe kalenderjaar opgezegd.

Advertentietarieven op aanvraag.

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

SAMEN VIEREN

In Maart 1998 hebben wij een nummer van *BEGRIJ* uitgegeven onder de titel *Verenigd in Gebed*. Sommigen zeiden toen: moet dat nu ook nog? Is het gesprek van moslims en christenen over sociale samenwerking nog niet genoeg? Laten we het daartoe voorlopig beperken! Maar de zaak zelf dringt zich aan ons op of we willen of niet. Eerst was er de Derde Dinsdag van September in 2000. Vóór die datum hield men in Den Haag bij de opening van het parlamentsjaar een christelijk-oecumenische viering. Daarna werd het een bijeenkomst met bredere participatie, ook van joden, moslims en hindoes. Toen was er de herdenking van de aanslag in New York, na 11 september 2001. Vandaar na vier jaar een hernieuwde bezinning op dit thema.

Aan het samen vieren gaat het samen bijeenkomen vooraf. Zo'n ontmoeting, opgezet door christelijke en islamitische organisaties, vond plaats tussen religieuzen en imams in de Mevlana-moskee op 24 januari. Een uitgebreid verslag hiervan met foto's vindt u na de bijdragen over de interreligieuze vieringen.

INHOUDSOPGAVE

LEERHUIS (Ahmet Akgündüz)	46
SAMEN VIEREN: MOMENTEN VAN EEN VOORTGAANDE DISCUSSIE (Karel Steenbrink)	48
BOUWEN AAN VREDE DOOR HET INTERRELIGIEUS VIEREN (Corry Nicolay)	57
HET HEILIGE GELIJK: SAMEN VIEREN IN DE PRAKTIJK IN ZWOLLE (Egbert van Veldhuizen)	62
AANWEZIG BIJ ELKAARS GEBED (Simon Lambregs)	67
DRUKBEZOCHTE ONTMOETINGS-DAG IN MEVLANA-MOSKEE (Berry van Oers)	74
MOSLIMS IN EUROPA	79
BOEKEN EN TIJDSCHRIFTEN	85

DIALOOG EN DE COALITIE VAN MOSLIMS EN CHRISTENEN

Ahmet Akgündüz

De coalitie van moslims en christenen tegen het agressieve ongelof is een van de belangrijkste opdrachten van onze tijd. Ik wil graag de aandacht vragen van moslims en christenen, in het bijzonder de intellectuelen en geleerden en de geestelijke leiders. Het doel is te komen tot een dialoog tussen islam en christendom en oplossingen te zoeken voor onze gemeenschappelijke problemen. Misschien moeten we wel een onderscheid maken tussen "twee Europas", het ene positief, het andere negatief. We moeten hopen dat de "mensen van het boek", dat zijn dus joden en christenen, samen met de moslims van hun geloof willen getuigen. En dat tegenover diegenen die op een vasthoudende en soms uitdagende manier het geloof geheel willen afwijzen. In dit verband wil ik graag wijzen op enkele verzen van de Koran en op een enkele uitspraak van de profeet Mohammed.

Oproep in de Koran

De coalitie van moslims en christenen tegen het agressieve ongelof is een belangrijke opdracht. De Koran geeft in dit verband de volgende opdracht tot de moslims: *Zeg: Mensen van het boek! Komt tot een uitspraak die voor jullie en voor ons gezamenlijk juist is. Dat wij alleen God dienen, dat wij niets aan Hem als metgezel toevoegen en dat wij elkaar niet tot heren naast God nemen. Als zij zich echter afkeren, zeg dan: Getuigt dat wij moslims zijn, dat is aan God onderworpen mensen* (Koran, Aal 'Imraan, 3: 64).

En in een ander vers lezen wij: *Twist met de mensen van het boek slechts op de beste manier, behalve met degenen onder hen die onrecht plegen, en zegt: Wij geloven in wat naar ons is neergezonden en wat naar jullie is neergezonden. Onze God en jullie God is één. En wij geven ons over aan Hem.* (Koran, Al-Ankaboe, 29: 2).

In de geschiedenis van de islam is deze co-

alitie tot stand gebracht door de profeet en zijn volgelingen. Toen de eerste moslims veel te lijden hadden van de agressie van de ongelovigen in Mekka, kregen zij opdracht om naar Ethiopië (dat toen nog Abessynië werd genoemd) te emigreren. Een groep moslims emigreerde onder leiding van Djafar, maar als tegenmaatregel stuurden de ongelovigen ook een delegatie naar de Negus onderleiding van Amr bin As. Voor de troon van de vorst, de Negus, moesten de moslims en de ongelovigen dus hun zaak bepleiten en over hun verschillen discussiëren. De Negus vroeg daarop de moslims naar hun mening over Jezus en het christendom. Djafar reciteerde daarop een gedeelte uit Soera Marjam (waarin de geboorte van Jezus wordt verteld) en van ontroering begon de Negus te wenen. De Koran spreekt daarover nog in de volgende verzen: *Jij zult merken dat de vijandigste mensen jegens hen die geloven de joden en de aanhangers van het veelgodendom zijn en je zult merken*

dat zij in genegenheid het dichtst staan bij hen die geloven die zeggen: Wij zijn christenen. Dat komt omdat onder hen priesters en monniken zijn en omdat zij niet hoogmoedig zijn. Wanneer zij naar wat naar de gezant is neergezonden horen, dan zie jij hun ogen van tranen overstromen wegens de waarheid die zij herkennen, terwijl zij zeggen: Onze Heer, wij geloven. Schrijf ons dus op bij hen die getuigen. Waarom zouden wij niet in God geloven en in wat er van de waarheid tot ons is gekomen en begeren dat onze Heer ons samen met de rechtschapen mensen binnenvoert? (Koran, al-Maida, 5: 82-84).

De profeet Mohammed heeft ons de juiste weg gewezen naar de coalitie

Allereerst moeten wij goed blijven beseffen, dat er twee Europa's zijn. Het ene volgt de juist kennis, welke ten dienste staat van rechtvaardigheid en recht en een weldaad is voor het leven van de maatschappij. Dit Europa heeft zijn inspiratie gevonden vanuit het ware christendom. Met dit Europa moeten wij als moslims een coalitie sluiten. Daarnaast is er helaas nog een ander, een corrupt en verdorven Europa, dat de duistere paden is gevolgd van de filosofie van het naturalisme. Het ziet de kwalen van de maatschappij juist als haar deugden en heeft de mensheid geleid tot misleiding en boosheid. Maar zo'n situatie bestaat er ook binnen de moslimwereld.

Er is een *hadith*, een uitspraak van de profeet, die zegt: *In de toekomst zullen jullie vrede sluiten met de Grieken en Romeinen en dat zal jullie strekken tot vrede in veiligheid. En samen zullen jullie een gemeenschappelijke vijand bestrijden* (Ibn Madjah

4089; ook bij Aboe Daoed, het Djihaad-hoofdstuk: 156; Malahem-2, 2767).

Deze *hadith* staat vermeld in het Boek *Malahem*, dat overleveringen geeft over het einde van de wereld. Hierin wordt dus een coalitie voorspeld van moslims en christenen tegen het internationale ongeloof en de anarchie. De woorden in de Arabische tekst wijzen op anarchie en terreur, die de vrede en de openbare veiligheid zullen verstoren. De juiste mening kunnen wij goed begrijpen door de tegenpool: er zal grote behoefte zijn aan het herstel van de openbare veiligheid, vanwege de verspreiding van anarchie en terreur. Het zal dus alleen mogelijk zijn om *vrede en veiligheid* te herstellen door een grote concentratie van macht. Dat zal moeten gebeuren door de coalitie van moslims en christenen.

In de authentieke overleveringen van de profeet wordt zelfs onomwonden gezegd dat op het einde der tijden de echte vromen onder de christenen zich zullen verenigen met de mensen van de Koran. Zij zullen dan samen hun gezamenlijke vijand, de ongelovigen, zullen bestrijden. Ook in onze tijd is deze coalitie al nodig en moeten de aanhangers van de religie en de waarheid zich verenigen. Niet alleen met de broeders en zusters en medegelovigen binnen hun eigen religie, maar ook met de echte vromen en de geestelijke belijders onder de christenen. Wij moeten daartoe tijdelijk afzien van de discussie en de onderlinge meningsverschillen, om onze gezamenlijke vijand, het agressieve ongeloof, te kunnen bestrijden.

Ahmet Akgündüz is rector van de Islamitische Universiteit te Rotterdam

SAMEN VIEREN MOMENTEN VAN EEN VOORTGAANDE DISCUSSIE

Karel Steenbrink

Bij al het spreken over de wenselijkheid van gezamenlijk gebed, moeten wij beseffen, dat dit een kwestie in ontwikkeling is. Een generatie geleden was er in het centrum van de kerken nauwelijks iemand die hierover nadacht. Nu wordt steeds meer de mogelijkheid afgetast. Het is goed steeds maar weer te weten, dat het hier een vraagstuk in ontwikkeling betreft. Geloof en religie zijn geen onveranderlijke zaken.

Eerbied voor de 'onbekende god'

Het vroege christendom kende zelfs nog geen praktijk van gesloten en exclusieve liturgie: Hand. 3:1 vermeldt, dat Petrus en Johannes - en waarschijnlijk dus ook andere leerlingen van Jezus - ook na de dood van Jezus nog de tempeldiensten in Jeruzalem bezochten. Dat verdween na enige tijd in de vroegchristelijke kerk. Er kwam een afsplitsing tegenover de joodse eredienst. De eredienst van het Romeinse keizerrijk werd eigenlijk al vanaf het begin duidelijk afgewezen. Hierin heeft het vroege christendom al snel een exclusieve lijn van het toenmalige jodendom gevolgd. De "eerste apostelvergadering" van Jeruzalem wilde hierin geen concessies doen. Er werd dan ook op aangedrongen dat de christenen zich zouden moeten onthouden van "spijzen die aan de afgoden geofferd zijn" (Handelingen 15: 29). Maar vooral als het ging over de minder bloedige en meer filosofische kant van de Grieks-romeinse religie, dan komen er toch weer wat positievere geluiden. Paulus ontdekte op de Areopag van Athene een altaar met het opschrift Aan een onbekende God. Hij ging daar in zijn toespraak toen nader op in (Handelingen 17: 22).

Kalief Omar's respect voor de kerken van Jeruzalem

Na de dood van Mohammed, in het Arabische Medina in 632, kwam er een snelle expansie van het islamrijk. De tweede kalief Omar (634-644) kwam met zijn leger al in 638 voor de stad Jeruzalem, die toen nog goed besepte, wat de gevolgen waren van de twisten tussen de grote rijken: in 614 was de stad van Byzantium naar Perzië overgegaan.

In 630 hadden de Grieks sprekende Byzantijnen de stad weer terugveroverd, inclusief de heilige relikwieën. Toen in 638 de Arabisch sprekende moslims voor de stadsmuren stonden, bood de (Aramees, dus een verwante Semitische taal sprekende) Patriarch een van de kerken voor de vrijdagedienst aan de moslims aan. Omar weigerde namens de moslims, omdat hij niet wilde, dat zijn manschappen dan later een van de christelijke kerken zouden claimen. Respect was er dus wel, maar tevens meteen al aan het begin een groot besef van de gescheiden religies van islam en christendom.

Chinese huisaltaren

Als we de geschiedenis van het "Samen of gescheiden vieren" in vogelvlucht nagaan,

dan is een van de meest sprekende onderwerpen wel het debat over de waardering voor de Chinese huisdienst voor de voorouders. De Italiaanse Jezuiet Matteo Ricci (1552-1610) speelde hierin de hoofdrol. Hij vestigde zich in 1583 in China en kreeg veel waardering in geleerde kringen, inclusief hooggeplaatste personen bij het keizerlijke hof. Ricci zag er geen kwaad in als Chinese christenen ook na hun doop voortgingen met rituelen die getuigen van respect voor hun voorouders. Zij mochten ook de Chinese namen voor God blijven gebruiken. Over deze zaken is zeer veel gediscussieerd. Het debat heeft zelfs in de 17^e en 18^e eeuw een grote tweespalt in de wereld van de missionaire activiteiten in China teweeg gebracht. Dit heeft voor een deel zelfs verlamd gewerkt op de hele beweging. In 1742 greep het Vaticaan in en verbood de voorouderrituelen en de verdere discussie. Overigens werd in 1939 deze ingreep weer ongedaan gemaakt. Hierdoor mochten de Chinese christenen deelnemen aan Confucianistische rituelen. Het motief was dat het geen strikte godsdienstige, maar puur culturele uitingen van respect voor de voorouders betrof.

Na het kolonialisme

We kunnen ons afvragen, waarmee de nieuwe waardering en openheid voor andere religies samenhangen. Is dit het einde van het westers kolonialisme, waardoor de westerse christenen zich tevens niet meer de superieure beschaving en alleen zaligmakende religie gaan voelen? Het respect voor godsdienstvrijheid en strijd tegen discriminatie die vanaf de 2^e wereldoorlog aan kracht winnen? Geluiden van eenlingen en

van kleine bewegingen krijgen dan een breder draagvlak.

Duidelijk is dat er vanaf de jaren 1960 een grotere waardering voor andere religies komt. Dat uit zich allereerst in algemene verklaringen van verdraagzaamheid en respect. De verklaringen van Vaticanum II zijn daar een duidelijke uiting van. Dit wordt ook zichtbaar in de oprichting van een aparte afdeling voor de bevordering van Interreligieuze Dialoog binnen de Wereldraad van Kerken (1971).

Al vanaf 1969 was er binnen de Wereldraad al een begin gemaakt met een lange serie ontmoetingen met niet-christenen. Bij deze ontmoetingen trad ieder op eigen verantwoordelijkheid op, dus niet namens een kerk. Veel bijeenkomsten begonnen met een meditatie, gebed, lezingen uit de Schriften. Bij een van die bijeenkomsten vroeg een Indonesische moslim of hij het Onze vader zou mogen bidden: dat vond hij een mooi gebed. Natuurlijk konden de christenen daar geen bezwaar tegen hebben. Formeel Samen Vieren is zoiets wel niet, maar het is wel weer een stap in een richting die nog afgetast wordt.

1976: Werkgroep Buitenlandse Werknemers

Om de gesprekken tussen moslims en christenen van Nederland te bevorderen, werd onder leiding van Ds. Korvinus uit Soest in 1976 een eenvoudig boekje gepubliceerd over Moslimse en Christelijke Feesten, geschreven door Ds. Jan Slomp. Er werden overeenkomsten verschillen gegeven in het boekje (dat later ook in het Turks en Arabisch uitkwam). De kwestie van Samen Vieren

kwam alleen vragenderwijs ter sprake. Bij de discussiepunten staat ook "Denkt u dat het mogelijk is om gelovigen uit andere godsdiensten iets te laten meemaken van uw eigen feesten? Wat kunnen ze wel meemaken? Wat niet? Waarom niet?" De discussie en het aftasten moeten voortgaan.

1986: Dag van Gebed in Assisi

Op 25 Januari kondigde Paus Johannes Paulus II aan dat hij omwille van de vrede een dag van gebed wilde houden in Assisi. Niet alleen met andere christelijke leiders, maar ook met vertegenwoordigers van andere religies. De dag werd praktische georganiseerd door San Egidio, een Italiaanse katholieke beweging voor vrede en ontwikkeling. Zij begeleidden de buitenlandse gasten, zorgden voor vervoer en andere praktische zaken. De dag werd gehouden op 27 oktober en werd de eerste van een hele serie. 5 september 2001 werd alweer de vijftiende wereldbijeenkomst gehouden, ditmaal in Barcelona.

Niet alleen hindoes, boeddhisten, moslims en joden, maar ook Jainisme, Shinto (de Japanse traditionele religie), Sikhisme, traditionele religies van Afrika en Amerika, alsook een enkele Parsi waren erbij op 27 oktober 1986. De dag werd gedeeltelijk gescheiden gevierd, vooral gewijd aan vasten en meditatie. Vertegenwoordigers van de diverse religies hadden voor het eerste en grootste deel van deze dag aparte locaties. Deze waren gemakkelijk te vinden een stad als Assisi, rijk aan kerken en historische gebouwen.

Zelfs in de officiële beschrijvingen door de paus zelf gebruikt, lopen hier voorzichtige termen naast wat meer enthousiaste beschrijvingen dooreen. Zo sprak de paus vijf dagen voor de gebedsdag, op 22 oktober 1986 over

"Wij zullen naast elkaar staan, om aan God vrede te vragen" (*We will stand side by side asking God to give us peace*). Dit werd uitgelegd als ware het een 'om beurt' bidden om vrede, omdat iedere vertegenwoordiger ook een ander gebed om vrede uitsprak. In een nabeschouwing bij de week voor christelijke eenheid, 25 januari 1987, kwam de paus nog eens op de bijeenkomst terug. Hij sprak toen over die prachtige gelegenheid om "een gezamenlijk en respectvol getuigenis te geven van het mysterie van God, die alleen de bron is van vrede". Hoe men verder ook de precieze uitleg aan gezamenlijkheid moge geven, door de Assisi-bijeenkomsten staan we aan het begin van een nieuwe, officieel door een hoge kerkleiding goedgekeurde praktijk. Niet iets voor elke dag, niet als vervanging van de eigen eredienst, maar als een belangrijke gezamenlijke eredienst.

1992: Bidden tot dezelfde God?

De sectie Interreligieuze Ontmoeting van de van de Raad van Kerken in Nederland publiceerde in 1992 een studie *Bidden tot Dezelfde God?* Van de 70 pagina's gaan er slechts enkele (31-36) over ons onderwerp. De aanleiding is heel praktisch: wat doe je in een katholieke of protestants-christelijke school als er kinderen van een ander geloof in de klas zitten? Of wat bij een gemengd huwelijk? In een ziekenhuis, bij een begravenis. De studie zegt ronduit: "Samen bidden kan. Het is niet zo dat alleen in de naam van Jezus tot God gebeden kan worden. In deze visie krijgt samen bidden voor vrede, voor steun in het overwinnen van zelfzucht, haat, vijandschap, gehechtheid aan materiele voorzieningen en voor een waarlijk onzelfzuchtig leven een wezenlijk sterker ge-

meenschappelijk karakter..”

1998: Franse bisschoppen

De katholieke bisschoppen van Frankrijk houden hun nationale bijeenkomsten graag in de zeer katholieke omgeving van Lourdes. Zo ook van 4 tot 10 november 1998. Een belangrijk agendapunt was de houding van katholieken ten opzichte van de moslims. Met dreigend fundamentalisme, bommen in de Parijse metro en het ontdekken van wapenarsenaals van FIS of GIA was deze aandacht zeker te begrijpen. We moeten bovendien beseffen, dat er een sterke rechtse partij is in Frankrijk, die ongetwijfeld ook wel van katholieken stemmen zal krijgen. Ook al bestaat er een sterke scheiding tussen kerk en staat, vele Fransen zien toch de kerk als een van de bolwerken van het ‘Frans-zijn’. De bisschoppen willen niet namens andere christenen spreken. Het was al moeilijk genoeg om deze katholieke leiders op de lijn van één document te krijgen. Er stemden 80 bisschoppen voor en zes tegen. De laatsten vonden het niet ‘opportuun’ om nu al met dit document te komen.

Naast een basisdocument, werden er 20 ‘fiches’ uitgegeven: een speciale behandeling van onderwerpen op een tweezijdig bedrukt A4-formaat. Ook hier wordt steeds de nadruk gelegd op het feit dat je niet zomaar ja of nee kunt of mag zeggen. Hieronder een samenvatting van Fiche 18: *Est-il possible de prier ensemble?* Kunnen christenen en moslims samen bidden?

1. De feiten: jongeren, christenen en moslims, komen samen voor een aantal activiteiten. Dit verenigt hen. Ze kunnen leren van de verschillen en dit kan hen aansporen

om ‘onder-Gods aangezicht op onderzoek te gaan.’ Ze komen ook bij elkaar op momenten van grote vreugde of verdriet en willen dan ook wel communiceren in het gebed.

2. Vragen: Hoe moet je vermijden dat deze gemeenschappelijke ervaringen altijd uitlopen op gescheiden religieuze vieringen? Hoe moet je vermijden dat het gebed van de een aan de ander wordt opgelegd? Hoe moet je vermijden dat deze ervaring uitloopt op een viering die de verschillen zou ontkennen? Men mag ook geen verwarring stichten, zeker niet bij kinderen of twijfel en onzekerheid zaaien bij onvoldoende gevormde christenen.

3. Overtuigingen: De Geest waait waar hij wil (Joh. 3: 8). God werkt in het hart van alle mensen en ieder gebed is iets waarvan ons het echte initiatief ontgaat. Leken en priesters die anderen begeleiden, moeten toegeven, dat de verschillen juist ook een verrijking zijn, die originele nieuwe oplossingen kunnen voortbrengen. - In deze gezamenlijke onderneming zoekt men een spirituele communicatie in het smeekgebed, de lofprijzing, de dankbetuiging. - We moeten zoeken wat ons bindt, terwijl we tegelijkertijd de verschillen moeten erkennen en syncretisme vermijden, want daarmee is de gemeenschap van de gelovigen niet gediend.

4. Richtlijnen: 1° Men moet hier zeker niet te snel iets willen realiseren. Gezamenlijk gebed moet de vrucht van groeiende rijping en toenadering zijn. 2° Voor beginnende groepen kan juist de gezamenlijke stilte een mooie start zijn. 3° Bij de voorbereiding moet er goed contact tussen de leiders zijn. 4° Bij langere bijeenkomsten (zoals een weekend) zou men naast gezamenlijke vieringen toch ook tijd moeten plannen voor specifieke vieringen van iedere gemeenschap.

1999: Functioneel of verborgen veelgodendom?

Wesley Ariarajah (Methodist uit Sri Lanka) beschrijft hoe nogal wat christenen, die denken in één God te geloven, toch feitelijk of functioneel veelgodendom belijden, als zij denken dat Hindoes en moslims niet tot 'de echte' maar tot 'een andere God' zouden bidden. Weer anderen zeggen, dat je natuurlijk alleen effectief kunt bidden als je een zuivere opvatting van het goddelijk wezen hebt. Bij een workshop deed Ariarajah eens een proef. Hij las het volgende gebed:

*Dit is mijn gebed tot U, o Heer.
Raak me aan, raak me juist bij de wortel van
de armoede van mijn hart
Geef mij de kracht om mijn vreugden en verdriet
soepel te kunnen dragen
Geef mij de kracht dat ik nooit de armen zal
beroven
of buig anders mijn knieën voordat ik onbeschaamd
hoogmoedig word
geef mij de kracht om mijn geest te verheffen
boven de dagelijkse kleine zorgen
en geef mij de kracht om mijn eigen kracht in
liefde aan U toe te vertrouwen.*

De deelnemers moesten zeggen van wie dit gebed was. Sommigen zeiden: Franciscus van Assisi, ook Teresa van Avila, Maarten Luther, Charles Wesley werden genoemd. Het gebed is van de Hindoe Rabindranath Tagore (Ariarajah 1999: 28-33).

2000: de interreligieuze viering in de Juliana-kerk

Vanaf 1965 is er op de derde Dinsdag van September een oecumenische viering gehouden in de Haagse Julianakerk. Deze traditie is

sinds kort uitgebreid naar andere religies. Op dinsdag 19 september 2000 was er een 'groot-oecumenische viering': op initiatief van de Haagse Raad voor Levensbeschouwingen en Religies was er toen een viering, waarbij hindoes, joden, christenen, moslims én humanisten op het podium van de Grote Kerk stonden. Zij lazen uit heilige geschriften, gaven teksten uit hun tradities en mediteerden. Er was nauwelijks een echt gebed, wel die gewijde sfeer. Scherpslijpers noteerden dat men 'respectvol bij elkaars gebed aanwezig was', maar men deed natuurlijk toch wel degelijk iets samen.

De bijeenkomst riep veel reacties op. De Haagse gemeenschap van Kerken publiceerde in augustus 2000 al een discussiestuk "Een christelijk fiat voor interreligieuze vieringen?" Het predikantenblad *Woord en Dienst* wijdde er een hele serie artikelen aan, die doorliep tot begin 2001. Enkele punten:

- Op de vraag 'of we nu eigenlijk wel tot dezelfde god bidden..?' benadrukte de Hindoe Haridat Rambaran, dat alle religies behalve hun kennis van God ook hun onkunde over het goddelijke mysterie belijden. Dat drukken ze uit door te zeggen, wat God dan wel niet is, of door vele verschillende namen voor God: "Hindoes zijn gewend God op heel veel manieren uit te beelden en op legio manieren te bidden. Men heeft voor God wel meer dan honderd namen verzonnen. Dat maakt toch niet, dat er dan ook evenzoveel Goden zijn? Indien wij een roos een andere naam geven, zal daardoor zijn kleur en geur toch niet anders worden?" Dat is dus dicht bij het argument van Ariarajah, zoals hierboven uit 1999 weergegeven. (*Woord en Dienst* 3 maart 2001)

- Paul Visser, hervormd predikant in Den

Haag gaf daarentegen een zeer negatief oordeel: "Om de eenvoudige en bijbelse reden, dat de eredienst aan de vader, de Zoon en de geest zich niet verdraagt met de dienst aan andere godsvoorstellingen, c.q. afgoden, kan er geen sprake zijn van een viering met gesproken of gezongen gebeden." Op beperkte wijze, en als de overheid dat nu eenmaal in deze multiculturele maatschappij nodig zou vinden, zou er wel een multi-levens-beschouwelijke bijeenkomst gehouden kunnen worden, maar die zou nooit de specifiek christelijke gebedssamenkomst mogen vervangen. (Woord en Dienst 6 Jan. 2001)

2001: Charta Oecumenica

Het Handvest voor de groeiende samenwerking van de kerken in Europa, aangenomen in april 2001, in Utrecht door de Nederlandse kerken ondertekend op 18 januari 2002, roept niet alleen op tot een dialoog onder de christenen, maar ook tot interreligieus gesprek en samenwerking. Er zijn hier elementen die nog om nadere uitdieping en gesprek vragen. Zo staat er in de paragraaf over de islam: "Wij verplichten onszelf er toe moslims met respect tegemoet te treden": is dit alleen algemeen respect voor moslims als mensen en medeburgers, of is dat juist ook een respect voor de grote en diepe religieuze waarden die wij in de islam willen erkennen, naast de verschillen? Dan staat er dat "wij ons verplichten in zaken van gemeenschappelijk belang met moslims samen te werken...". Hoorst bidden ook tot gemeenschappelijk belang?

Wat denken moslims hiervan?

1. Een lastige kerstviering in Indonesië

Op 7 maart 1981 gaf de fatwa-commissie van de gezaghebbende Raad van Moslimgeleerden van Indonesië een opmerkelijk fatwa (= religieuze beslissing) uit. De formulering ziet er nogal juridisch uit:

Gelet op het feit dat een gedeelte van de moslimgemeenschap tegenwoordig een verkeerd begrip heeft van de gezamenlijke kerstvieringen en in de mening verkeert, dat deze gelijk gesteld kunnen worden met de moslimherdenkingen van de geboorte van de profeet Mohammed; ook gelet op het feit dat vanwege dit onbegrip een aantal moslims deelnemen aan kerstvieringen en in de voorbereidende commissies daarvoor zitten; gelet ook op het feit dat kerstvieringen voor christenen officiële godsdienstige plechtigheden zijn,

Overwegende, dat de moslimgemeenschap een duidelijke richtlijn behoeft over gezamenlijke kerstvieringen en dat de moslimgemeenschap haar geloofsbelijdenis en liturgie niet moet vermengen met die van andere godsdiensten.

Na herlezing van de leerstellingen van de islam, waaronder 1. Dat de moslimgemeenschap samenwerking en contact mag onderhouden met andere godsdienstige gemeenschappen in wereldse aangelegenheden. 2. Dat de moslim-gemeenschap geloofsbelijdenis en liturgie niet mag vermengen met die van andere godsdiensten. 3. Dat de moslim-gemeenschap Jezus de Messias, de zoon van Maria, moet erkennen als Profeet en Godsgezant, zoals zij ook de andere profeten en Godsgezanten moeten erkennen. 4. Dat iedereen die de overtuiging heeft dat er méér dan één Heer is, dat de Heer een

zoon heeft en dat Jezus, de Messias, Zijn Zoon is, beschouwd moet worden als ongelovige en polytheïst.

Heeft de Majelis Ulama of Raad van Moslimgeleerden van Indonesië de volgende uitspraak gedaan. 1° De kerstvieringen in Indonesië hebben weliswaar als doel om de profeet Jezus (hem zij vrede) te huldigen en te eren, maar kerstmis in deze zin kan niet los gezien worden van de hierboven vermelde zaken. 2° Deelname aan een gezamenlijke kerstviering is voor de moslimgemeenschap verboden (haram). 3° Omdat de islamgemeenschap niet kome tot dubieuze en door God verboden zaken, wordt hierbij aangeraden om niet deel te nemen aan activiteiten in verband met kerstvieringen.

Deze uitspraak van de door de regering ingestelde raad van moslimgeleerden, werd door diezelfde regering niet met gejuich begroet. De regering bevorderde immers religieuze harmonie. Daarom was het gewoon, dat ook de (moslim) president en vele ministers deelnamen aan de belangrijkste kerstviering in het grote stadion van Jakarta. De voorzitter van de raad van moslimgeleerden werd ontslagen en een nieuwe stemming in de raad heeft de werking van de *fatwa* enige tijd opgeschort.

Wat waren de problemen? Op veel katholieke en protestante scholen in de steden, zaten moslimleerlingen, omdat die scholen immers als zeer goed werden beschouwd. Die moslimleerlingen deden ook gewoon mee in het schoolkoor, deden mee aan toneeluitvoeringen en speelden ook voor bijbelse figuren. Op veel kantoren was het ook gewoonte om een kerstviering te doen, niet alleen voor protestanten en katholieken, ook met moslims

erbij. Die vereren immers ook Jezus als een van de grootste personen in de religieuze geschiedenis.

De uitspraak van 1981 wordt ook door moslims nog ieder jaar betwist. Sommigen houden zich er strikt aan, andere juist in de huidige tijd van conflicten niet, omdat ze juist met Kerstmis solidariteit met christenen willen tonen. [Karel Steenbrink, 'Een discussie onder Indonesische moslims over Christelijke kerstvieringen', *Wereld en Zending* 11 (1982) 66-73].

Wat denken Moslims hiervan?

2. Bedevaarten als neutraal terrein

De officiële instanties willen nog wel eens anders reageren dan het gewone lekenvolk. Met name bij populaire bedevaartplaatsen kan men een mengeling van gelovigen aantreffen uit diverse denominaties. Ik wil hiervan twee voorbeelden uit eigen ervaring geven. Het eerste betreft een vrome en geleerde Pakistaanse moslim, die ik ontmoette als gastdocent aan de McGill University, *Institute of Islamic Studies in Montreal*, 1992-93. Ik woonde daar vlak bij de grootste katholieke bedevaartplaats van Noord-Amerika, het franstalige *Oratoire Saint-Joseph*, in het hartje van Montreal. Dit is een kolossale kerk, die tussen 1936-1963 gebouwd is op verzoek van een populaire lekenbroeder. Deze frère André kwam uit Quebec, de zeer katholieke en franstalige provincie van Oost-Canada. Deze zeer bekende gebedsgenezer had voor zijn dood gevraagd dat er een kerk ter ere van Jozef, de patroon van een goede dood, gebouwd zou worden. Het werd een serie van drie opeengestapelde kerken van Amerikaanse dimensies: met lange roltrappen waardoor je van de ene naar de andere kerk

kunt gaan. Frère André werd in de grot achterin de middenkerk begraven. In het zeer multiculturele Montreal kwamen veel Chinezen, maar ook hindoes en boeddhisten uit India en Sri Lanka daar graag bidden. Toen mijn Pakistaanse moslim student in Montreal was gekomen, had hij ook mensen gevraagd "wie wel de heilige man van Montreal was". Hij had gehoord, dat het Frère André was and *I went to pay my respect to the holy man of Montreal*: "en ik heb natuurlijk ook eerbied betoond aan de heilige man van Montreal". Naast de officiële islam van Pakistan is er ook de alternatieve islam van de heilige graven en deze man had zich ook daarin helemaal thuis gevoeld tot in Montreal toe!

Het andere voorbeeld is juist omgekeerd. Als docent op een islamitisch theologisch college in Yogyakarta, 1984-1988, had ik een Nederlands salaris in een land waar de lokale munt weinig waard was. Dus kon ik terecht als een redelijk rijk man beschouwd worden. Ik ontving daarom eens een brief van een katholiek priester, die een werkeloze timmerman stuurde, een brave katholieke man met vijf kinderen. Ik liet de man een tijdlang wat klusjes doen in mijn huis. Ik kwam hem enige maanden later tegen bij de islamitische bedevaartplaats van Bayat, waar de grote heilige van Zuid-Java begraven ligt. "Och, mijnheer, ik heb nog steeds geen werk!" was het excuus van de 'brave katholiek' die zich toch een beetje betrappt voelde, toen hij ook op een islamitische bedevaartplaats zijn geluk probeerde!

Wat denken moslims hiervan?

3. De moslim burgemeester van Bradford

In de oude industriesteden van Engeland zijn grote minderheden van hindoes en moslims

gekomen. Vaak zijn ze veel beter opgeleid dan de minderheden in Nederland. Zij spreken de taal goed, en door hun afkomst uit belangrijke families in India hebben zij meestal een goede opleiding genoten. Zo werd ongeveer twee jaar geleden in de middelgrote Engelse universiteitsstad Bradford (260.000 inwoners) een moslim tot burgemeester gekozen, Ghazanfer Khaliq. Er was meteen al een probleem: de inhuldiging vond altijd plaats in het mooiste gebouw van de stad, de anglicaanse St. Mary Cathedral, mét gebed en zegen van de anglicaanse en soms ook methodistische en katholieke geestelijken. Hoe nu? De nieuwe burgemeester liet het volgens de tradities doorgaan, maar nu ook wel met een imam en een koranlezing er bij. Hij wilde dus geen breuk met de traditie maar wel een verrijking.

Enige tijd later was er voor een speciale gelegenheid een communieviering in dezelfde kathedraal, waarbij traditiegetrouw ook de burgemeester aanwezig zou zijn. Ook dit liet de burgemeester gewoon doorgaan. Op het moment van de communie trad hij ook naar voren, niet om het brood te ontvangen, maar om een zegengebed te krijgen. Op deze manier had hij zo zijn creatieve vorm weten te vinden om toch de oude religieuze tradities te kunnen laten doorgaan, maar er ook een extra islamitisch kleurtje aan te geven.

Vindingrijkheid gevraagd

Het religieuze leven vraagt altijd al om aanpassing en creativiteit. Iedere tijd heeft zo weer zijn eigen verlan-gens en nieuwe gewoontes. In deze tijd van eerste secularisering en dan nu weer een multireligieuze samenleving, wordt er van de gelovige gemeenschap

heel wat gevraagd. Misschien is het allemaal wel een blessing in disguise, in plat Nederlands een "geluk bij een ongeluk". Na enkele tientallen jaren van drastische secularisering worden de maatschappijen van West-Europa ineens steeds radicaler geconfronteerd met de gevolgen van een multireligieuze maatschappij. Hierin kan de religie juist ook weer een plaats in het openbare leven krijgen. Maar dan moeten we wel creatief en vindingrijk zijn en niet al te zeer verkrampd. De omgang met moslims in onze maatschappij kan hier-

bij dus een goede stimulans zijn om nieuwe wegen te zoeken. Wegen die het mogelijk maken ons in gebed te richten tot diegene die wij gezamenlijk als de Ene, Dragende Kracht van ons leven mogen aanbidden.

Karel Steenbrink is universiteir hoofddocent bij IIMO, Interuniversitair Instituut voor Missiologie en Oecumene aan de Theologische Faculteit te Utrecht.

In Cordoba (Zuid-Spanje) is sinds enige tijd een museum geopend, gewijd aan de tijd dat Moslims, Joden en Christenen in Andalusia samen woonden. In de openingshal wordt de bezoeker toegesproken door de stem van de Moslim-filosoof Averroës, de Joodse filosoof Maimonides, de Christen vorst Alfonso de Wijze. Deze laatste zegt onder meer (in een citaat uit zijn liederen):

*O Christus
die iedereen welkom kan heten,
Christen, Jood en Moslim
zo lang als hun geloof
op God is gericht.*

Bouwen aan vrede door het interreligieus vieren

Corry Nicolay

21 maart 1993, internationale dag tegen rassendiscriminatie.

In de Grote Kerk te Leeuwarden vindt het eerste interreligieuze gebedsuur plaats met voorgangers uit drie godsdiensten. Het zal het begin worden van een traditie van interreligieus vieren in een kerk of moskee ergens in Friesland. Dit jaar stonden voor de 10e keer op 21 maart in de rooms-katholieke kerk in Burgum vijf verschillende voorgangers naast elkaar in Woord en Gebed

De etnische zuiveringen in het voormalige Joegoslavië en de toenemende negatieve reacties in de samenleving waren 10 jaar geleden aanleiding om de koppen bij elkaar te steken. Daarbij leidde de komst van de eerste officiële Friese moskee tot veel commotie in kerken en samenleving in heel Friesland. Oordelen en angsten vierden hoogtij. Ik was destijds beleidsambtenaar voor het minderhedenbeleid en voorganger in kerken en stond midden in dit hele proces. Met het 'Frysk Anti Fascisme Komitee' en de kerkelijk maatschappelijk-activeringswerkers zijn we gaan nadenken over een godsdienstige activiteit op de internationale dag tegen rassendiscriminatie 21 maart. Konden we vanuit de verschillende godsdiensten een gezamenlijk positief signaal aan kerken en samenleving geven? Mijn voorstel voor een gezamenlijk gebed sprak aan. Ik zou horen hoe moslims en hindoes hierover denken. We hadden elkaar namelijk de afgelopen jaren door mijn theologiestudie en werk goed leren kennen.

Gedeelde zorg

De moslims, hindoes en hun voorgangers deelden onze zorg rond de commotie en reageerden meteen positief. We gingen over de inhoud van een interreligieus gebedsuur

nadenken. We wilden beslist geen vermenig van onze godsdiensten, maar hoopten te laten zien dat we elkaar vertrouwen en dat ieder zichzelf kan blijven. Drie voorgaarden vonden we van wezenlijk belang, namelijk: dat ieder op haar en zijn eigen wijze gelooft in de mogelijkheid van een positieve opbouw van een interreligieuze samenleving,

- dat we ieder op onze eigen wijze belijden dat ons geloof mensen oproept om op een vreedzame manier met elkaar samen te leven, - dat we de overtuiging hebben als verschillende voorgangers en als man en vrouw gelijkwaardig naast elkaar te kunnen staan.

Dus dragen we de eigen liturgische kleding en nemen het eigen Heilige Boek, Koran, Veda en Bijbel, zichtbaar mee. Steeds na elkaar zal ieder de 'eigen' groet uitspreken, uit het eigen Heilige Boek lezen en kort uitleg geven. We doen het gebed zoals ieder dat gewend is. Meerdere talen zijn nodig, Arabisch, Turks, Sanskriet, Nederlands en Fries. Waar? In de Grote Kerk in de Friese hoofdstad. Daar werden tijdens de Tweede Wereldoorlog de joodse mensen verzameld voor deportatie. In deze kerk zal de christen als gastvrouw/heer de anderen gastvrij ontvangen. Na tekst en uitleg kan de Friese Raad van Kerken zich erin vinden dat ik als

voorzitter van de Raad voorga in het interreligieuze gebedsuur.

Van gebed naar viering

Dr. ds. Jan Slomp, jarenlang gereformeerd functionaris voor de ontmoeting met moslims, schrijft over het eerste interreligieuze gebedsuur in Friesland: 'Ieder bleef trouw aan eigen traditie. Men stond daar naast elkaar, sprak na elkaar, niet over elkaar, maar wilde zo wel een wederzijdse verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden, voor elkaar instaan, elkaar met respect, inclusief de eigen lange geschiedenis, bejegenen en tevens elkaar de ruimte en vrijheid geven anders te zijn.' De symboliek ziet ds. Slomp in het geven van een signaal: 'Voor het overwinnen van het grote, diep gewortelde maatschappelijke probleem van racisme, dat wezenlijke gelijkheid en de eenheid van de mensen aantast, zoeken zij samen steun en heroriëntatie bij een macht die de onze overstijgt.'

Omdat het woord gebed de lading van het gebeuren maar ten dele dekte en er veel meer gebeurt dan bidden alleen, hebben we de naam gewijzigd in 'interreligieuze viering'. De laatste jaren staan vijf voorgangers naast elkaar omdat ook vanuit het joodse en Baha'i geloof belangstelling kwam. De viering wordt nu gedragen door het 'Platform Levensbeschouwing in Kleurrijk Friesland' waarin verschillende godsdiensten en maatschappelijke organisaties samenwerken.

Niet alleen op 21 maart, maar ook op 8 maart (Vrouwendag), 5 mei (Bevrijdingsfestival) en in november (Migrantenweek) wordt door Raden van Kerken, Oecumenische Werkgroepen en Organisatiecomités gevraagd om het aanbieden of or-

ganiseren van een interreligieuze viering. Bewust sluiten we aan bij één van deze maatschappelijke nationale of internationale dagen omdat we die als inwoners van Nederland allemaal delen. Bewust gaan we in op vragen die op dat moment in de opbouw van de kleurrijke samenleving actueel zijn. We doen dit met thema's als 'Lichtzoekers in een wereld met racisme', 'Met open venster', 'Kraanvogels', 'Vrede kent geen grenzen', 'Lichtdragers' en 'Bouwen aan vrede'.

Een signaal van hoop en vertrouwen

We beelden onze bedoeling uit door bijvoorbeeld verschillende vruchten in een schaal te leggen. Ook steken we lichten aan en laten we door schoolkinderen gevouwen kraanvogels uitdelen. Enkele weken na de gruwelijke terreurdaad op 11 september 2001 werd bij 'De Kapelle' in Haskerdijken een 'Steenjesschaal' onthuld als symbool voor 'Bouwen aan Vrede'. Op verzoek werd de inhuldiging ingeleid door een interreligieuze viering over dat 'Bouwen aan Vrede'. Voorgangers uit vijf godsdiensten lazen ieder uit hun Heilige Boek hoe God de mensen oproept om in vrede samen te leven. Geen lege oproep, want mensen hebben hiervoor gaven en talenten gekregen en de belofte dat ze het nooit op eigen kracht alleen hoeven te doen. Ze hebben elkaar hierbij nodig en de belofte dat God inspireert, helpt en bemoedigt. Hierover las de *pandita* (Hindoe) uit de Veda, de dominee uit de Bijbel, de imam uit de Koran en een Bahá'i uit de Bahá'i-Geschriften.

Door de weer sterker opkomende dreiging van geweld en fascisme was de chazan (Joodse voorzanger) niet aanwezig. Wel wees een lege stoel naast de voorgangers op

zijn betrokkenheid. We lazen zijn aangereikte tekst uit de Tora en ervaarden verbondenheid en solidariteit. Tijdens de gebeden die ieder op eigen wijze deed, stonden we naast elkaar. We hoorden elkaar dezelfde droom van en het geloof in vrede onder woorden brengen.

Buiten legden we ieder een steentje in de 'Steentjesschaal' als teken van het gezamenlijk willen bouwen aan vrede. Ook was er een steentje uit Israël, dat we in verbondenheid met de chazan en zijn joodse gemeenschap tussen de andere steentjes in de schaal legden.

We wensten elkaar 'Shalom', 'Salam', 'de Vrede van Christus', 'Gods vrede' en 'Vrede' toe. Vredesgroeten die door al de aanwezigen werden overgenomen, waarbij handen verlangend in elkaar grepen.

Een zelfde God?

'Hebben jullie als voorgangers nu wel of niet tot dezelfde God gebeden?' Deze vraag is alleen aan mij gesteld door medechristenen en geen één keer aan mijn islamitische, hindoestaanse, joodse en baha'i collega door hun geloofsgenoten. Van te voren hebben wij uitgebreid over deze vraag gesproken. Wij geloven wij dat ons eigen geloofsboek getuigt van het bestaan van één God, die wij als mensen vanuit verschillende invalshoeken leren kennen.

Wij belijden ieder God als de Schepper van het hemelse, aardse en van al het levende. Een God die mens en schepping liefheeft en mensen vraagt en opdraagt om met zorg voor elkaar en voor de schepping te leven. Hiervoor worden de mensen richtlijnen voorgehouden waar vanuit zij, samen met andere mensen, kunnen leven op een vreed-

zame, rechtvaardige en liefdevolle manier. Dit geloven en belijden de imam, *pandit*, rabbi, Bahá'i en ik, ieder op onze eigen manier en dit vormt tijdens de viering dan ook het uitgangspunt van ons handelen en spreken. Er is geen sprake van dat wij dan ieder tot onze eigen God bidden. Wel bidden wij, ieder vanuit onze eigen geloofsbeleving en op onze eigen manier, tot die ene zelfde God.

Claimen

Als mensen proberen we ons een idee te vormen over de manier waarop wij aan God kunnen denken en over God kunnen spreken. In de bijbel begrijp ik uit de Tien Woorden (Exodus 20) dat ik mijn eigen idee over God niet tot een gesteld beeld moet maken. Dit kan als een afgodsbeeld gaan functioneren. De verdediging en aanbedding van mijn eigen beeld van God zou belangrijker kunnen worden dan het openstaan voor medemensen. Zo denk ik dat God ook niet in het beeld, de opvatting, van één godsdienst is te vangen en vast te leggen. Ik geloof dat God besproken, beleefd en geleefd wil worden. Een Heilig Boek zal niet als bewijsmateriaal van het eigen gelijk mogen fungeren, maar wel als openbaringsboek. Door het contact met andersgelovigen, is het mij duidelijk geworden dat ik niets van mijn christelijke geloofsopvatting rond God en Jezus als de Christus wil inleveren. Daarbij ervaar ik dat ook mensen uit andere godsdiensten mij iets te zeggen hebben over God. Het alleenrecht van de volledige geloofswaarheid over God kan naar mijn mening geen enkele godsdienst claimen.

Andere vragen

'En de grote verschillen die er tussen de godsdiensten bestaan? Worden ze ontkend, zijn ze niet belangrijk? In de bijbel wordt gesproken over het bestaan van afgoden. Kan het niet zo zijn dat die ander tot een afgod bidt?' Over deze en andere gestelde vragen kan ik niet anders nadenken dan vanuit mijn eigen, dus christelijke geloofsbeleving.

In de bijbel staat in Exodus 13:14 de Naam van God omschreven als: "Ik ben die Ik ben, Ik zal zijn die Ik zijn zal", een Naam die op meerdere manieren ervaren en begrepen kan worden. Dat blijkt ook binnen het christendom zelf en uit de andere godsdiensten. Daarbij geloof ik dat ik niet uitmaak waar en op welke manier God zich openbaart en van zich laat spreken. Ik kan daar alleen maar voor open staan. Ik geloof dat er altijd meer over God is te zeggen dan ik voor mogelijk houdt. Zoals Paulus zegt moeten we rekening houden met Gods zelfgetuigenis. Het is al te gemakkelijk en best wel grof om te denken dat de godsopvatting van andere geloven niet kloppen en dus wel afgoden zullen zijn.

Ik geloof dat God de Schepper is van al wat leeft, dus ook van alle mensen. Allemaal vallen wij als mensen binnen Gods grenzeloze liefde. Letterlijk een liefde die geen grenzen kent in huidskleur, geslacht, afkomst en levensovertuiging. Wanneer ik naar de ander en naar mijzelf kijk, weet ik: moslim, hindoe, niet gelovige, ieder is een kostbaar, door God geschapen mens.

Wel is het belangrijk dat we durven wijzen op onrecht in eigen gelederen. Dat we ieder op onze eigen manier proberen zo goed mo-

gelijk te leven vanuit geloof en levensovertuiging.

Geloofsverschillen

Natuurlijk is er het grote verschil in het belijden rond Jezus als de Christus. Een voor mij kostbaar en onopgeefbaar verschil. Toch geloof ik dat juist Jezus nooit de reden mag vormen tot een kloof en scheiding tussen mensen. De bergrede van Jezus in de bijbel over de richtlijnen voor ons leven, vind ik terug in Koran en Veda. En met dit grote levensgebod wijst Jezus naar de Tora en de Profeten. Wanneer wij de betekenis van rechtvaardigheid en liefde naar de ander ontkennen, leidt het af van God, functioneert het letterlijk als af-god. Vanuit het belijden van het christelijk geloof kies ik voor het perspectief van de geloofsverschillen als mogelijke inspiratiebron.

Reacties

Vooraf hebben enkele collega's en andere mensen geprobeerd mij van het interreligieuze vieren en bidden af te houden. Bijbelse argumenten en negatieve gedachten over moslims en de islam werden hierbij gebruikt. Mijn werk als predikant zouden zij onmogelijk maken, ik werd in de gaten gehouden. De mensen die bij het gezamenlijk gebedsuur zijn geweest, reageren unaniem positief. Zij ervaren het als een hoopgevende ervaring voor geloof en leven. De Interreligieuze Viering heeft op de agenda's van de verschillende kerken gestaan. Veel kritische vragen zijn gesteld, maar er is geen enkele veroordeling uitgesproken.

Het is mijn droom dat mensen, gelovig en niet gelovig, zó leven dat we recht doen aan

elkaar en aan de schepping. Dat er levensruimte en voeding is voor ieder mens. Daarbij hoort de keuze te willen geloven dat het mogelijk is in vrede samen te leven. De weg ernaar toe kan verschillend zijn, maar de droom delen we. Dit leidt tot een zoektocht naar vredelievende initiatieven en overbruggend spreken en handelen.

Corry Nicolay is gespecialiseerd in interreligieuze communicatie en advies. Zij is predikant en voorzitter van het Platform Levensbeschouwing in Kleurrijk Friesland.

Pandita Bea Ramai, rabbi Jacob de Leeuwe, Hervormd Predikant Corry Nicolay, imam Mustafa Önlü en baha'I Nico Huppés

Het heilige Gelijk

Samen vieren in de praktijk in Zwolle

Egbert van Veldhuizen

Een stukje geschiedenis

De eerste zondag van het jaar 1992. De rooms-katholieke kerk Onze Lieve Vrouwe ten Hemel Opneming, bijgenaamd de Peperbus, is het decor voor een gebedsbijeenkomst. Zo'n 25 joden, christenen en moslims nemen er deel aan. Uitvloeisel van het conciliair proces en de interreligieuze dienst die de Paus organiseerde in Sevilla. Een onzeker begin, door de aanwezigen als zinvol ervaren. "Volgend jaar weer", zegt iemand. Die vonk springt over. Daar zaten we dan. Pastor Henk van Doorn (rk., Peperbus), Maulana Feisal Madaran, imam, Harry Kan, bestuurslid van de synagoge, en ondergetekende. Hoeveel keer we bij elkaar zijn geweest? Niet te tellen. Wat gebeurde er? Van vreemden werden we goede bekenden, ja, we raakten bevriend met elkaar. Een hechte band. Met ontzettend veel plezier om elkaars en eigen 'aardigheden'.

Wat leerden we?

Eén ding leerden we, of eigenlijk twee. Maar het eerste hadden we al geleerd: vriend worden. Vriendschap: iets wat in sommige geloofsgemeenschappen lijkt te zijn uitgestorven. Over de verwoestijning van het instituut een andere keer. Hoe word je vrienden? Door dat je werkelijk belangstelling toont voor de ander. Vooral wanneer religieus verankerd geweld in welke vorm dan ook opspringt. Dan is er de telefoon. "Hoe gaat het met je?" "Wat beleef je?" "Wat doet het je?" Actief medeleven in vorm van wat de rabbijnen in het Talmoed traktaat Misjna Avot 1:2 noemen *gemiloet chasadim*, het (terug-)doen van daden van liefdevolle verbondenheid. Een diaconale grondhouding (zie: "de Drager gedragen", de joodse wortels van het christelijk begrip diaconie, Van Veldhuizen, Verdriet, woede, onmacht delen: wat dáár al niet uit voortkomt. Dat is veel meer dan het wat neutrale 'respect tonen' voor elkaar. Maar dat was wél het tweede wat we leerden. Dat je zonder dat respect nergens komt,

op den duur zelfs achteruitkachelt.

Respect betekent: niet uitgaan van het eigen gelijk. Bijvoorbeeld, waar in een allereerste ontmoeting een van de gesprekspartners de uniciteit van Jezus als de Christus te berde brengt, zó dat ieder die er ánders over denkt, wordt buitengesloten, geëxcommuniceerd, daar is het gesprek dood voordat het geboren wordt. E.Platti: "Het mensionwaardige kan God niet worden toegeschreven, noch het vernietigende intolerabele; men kan het zijn wil niet toeschrijven wie dan ook uit die menselijke waardigheid uit te sluiten...". "Wordt er een fundamentele onheilsgerichtheid ten overstaan van de ene of andere mens geproclameerd, op welke basis dan ook, dan kan onmogelijk van religieuze authenticiteit sprake zijn".

Dat je 'heilig' overtuigd bent van je eigen gelijk, daar heeft iedereen begrip, respect voor. Maar dat er náást dat heilige gelijk nog ándere gelijken zijn, zijn we bereid dat te ontdekken? Kunnen we leren daarmee om te gaan, te communiceren in de veelmeer van religieuze verankerde overtuigingen?

Kan dat? En waarom?

Ja, dat kan. Maar dat is keihard knokken. Om te beginnen vooral met je zelf. De grote dijahad, zeg maar. Je woorden op een goudschaal wegen. Echt open vragen stellen. Wil ik echt weten wat die ander denkt, voelt,ervaart? Wil ik het tot me toelaten? Dat is razend spannend. Je moet het willen. Waarom wilden we dat toen zo'n tien jaar geleden? We wilden het toen om dezelfde reden als waarom we het vandaag en morgen nog steeds en steeds meer willen. Omdat het in het gesprek tussen mensen van verschillende religieuze en levensbeschouwelijke achtergronden gaat om vrede en recht. Menselijkheid, de humaniteit van het bestaan. Hier in Zwolle. Dichtbij en veraf. We gaan en staan voor niet minder.

Zo is de praktijk gegroeid van de interreligieuze gebedsdiensten op de eerste zondag van het nieuwe jaar. In een ritme van jaar 1 een katholieke kerk, jaar 2 een protestantse kerk, jaar 3 een moskee, jaar 4 de synagoge enz. totdat – hoe eerder hoe beter – het niet meer hoeft.

Draaiboek

Als diaconaal predikant is me gevraagd dit proces te coördineren. De diensten vinden plaats onder auspiciën van het Podium van Kerken, de plaatselijke raad van kerken. Naar de Kerkorde van de SoW kerken, waartoe ik behoor, is dit geen kerkdienst. Er is bij voorbeeld geen dienstdoend ouderling. We denken veel na over vragen als 'bidden wij tot dezelfde God?' en de legitimatie van de interreligieuze gebedsdienst. In januari gaat er naar de geloofsgemeenschap die aan de beurt is, een verzoek of wij bij hen te gast mogen zijn. Daaraan voorafgaand is er al mondeling overleg geweest.

Postzegels verspillen heeft geen zin. De betreffende wijk-/parochieraad of bestuur van moskee/synagoge reageert met een officiële brief. Wij zijn welkom. Soms is er een tussenstap: een verkennend en toelichtend gesprek met het bestuur en eventueel anderen. De deelnemende geloofsgemeenschappen wijzen vertegenwoordigers aan. Elk jaar dus een groep nieuwe deelnemers, gecoördineerd door de diaconaal predikant.

Dan is er een aantal kennismakingsgesprekken. Een snuffelstage. We hanteren hierbij de spelregels die we al jaren geleden hebben opgesteld. Soms gaan we daarover uitgebreid in gesprek. Zó spelen we het spel. Geleidelijk worden we een groep: geen vreemden meer, maar: vrienden. Een soort groepspastoraat zoals ik dat leerde in aansluiting op de klinisch pastorale training. Parallel daaraan groeien we toe naar de keuze van de inhoud, het thema van de dienst. Dan komt iedereen met teksten uit de eigen traditie. Tenach. Evangelie. Koran.

Als we die aan elkaar voorlezen, gaan we begrijpen hoe degene die voorleest de tekst verstaat. We ontdekken dan niet zelden dat we verschillende ideeën hadden over wat dan eigenlijk het thema was. 'Verfijning' noemen we dat. Waarbij voor de coördinator kennis van Tenach, Evangelie, en Koran én de verschillende uitlegmogelijkheden (hermeneutiek) voorwaarde is om het proces ook inhoudelijk goed te begeleiden. Scherp krijgen wat je écht wilt met elkaar.

Een vorm van de dienst, diaconie, van de verzoening. De coördinator functioneert als facilitator in een groepsdynamisch proces waarin in het klein dezelfde spanningen optreden als in Noord-Ierland, Kosovo, Israël-Palestina in het - onbeheersbaar - groot.

Mensen met tegengestelde religieus verankerde meningen en belangen tot elkaar brengen, dat is "verzoening, méér dan óf-fers" (Avot de R.Nathan, Versie A hfdst.4: *De Drager gedragen* p. 20, 74, noot 1). Uithuilen, en opnieuw beginnen. Dán komen er ook liedteksten. Invallen, hersenspinsels. Wat kan? Wat kan niet?

Wat kan? Wat kan niet?

Wij leggen zorgvuldig aan elkaar uit wat de teksten en formules die we hanteren voor ieder van ons betekenen. We creëren een klimaat waarin die ander kan aangeven wat hij of zij zelf wel of niet kan meemaken. We voegen ons naar de regels van het huis. We zijn ten slotte bij elkaar te gast. Zo kan de bijeenkomst de structuur krijgen van een vesper, een avondgebed, een synagogale dienst of een vrijdagmiddaggebed. Een voorbeeld? Te gast in een katholieke kerk. De pastor stelt voor om de Heilige Boeken te bewieroken, zoals dat in 'zijn' huis gebruik is. Wat is wierook? Kan je de Koran bewieroken? De moslims overleggen. Nee. Geen wierook dan? Iemand stelt voor: ontsteek wierook op het altaar, wanneer je de Heilige Boeken neerlegt, en zing daarbij: "Laat mijn gebed mogen stijgen, stijgen als wierook, omhoog, hoog tot uw aan-schijn" (*Dienstboek*, een proeve, pag. 748). Schitterend! Niet door-duwen in een richting die verstopt zit, maar creatief zoeken naar andere openingen – die zich altijd weer voordoen. De tradities blijken steeds nóg rijker te zijn dan wij vooraf al dachten. Rituelen, symbolen. Water. Vuur. Kraak en smaak. Samen win-win situaties creëren. Dat scheidt een band en werkt bevrijdend. Roept het beste in mensen op, ook aan creativiteit. De voorbereidende fase is zo de

meest belangrijke. Je leert elkaar kennen, en zo zet je een product neer waarvan geldt dat het totaal meer is dan de som van de delen. Synergie, noemen we dat. Zelf opgewekte energie of is het de Geest die ons aanwakkert? Langzaam maar zeker krijgt het product gestalte. Een ervaren kerkmusicus reikt materiaal aan, en maakt een ontwerp Orde van Dienst. Soms wel 2, 3, 4 ontwerpen. En dan: het eindresultaat. De voorplaat functioneert als poster die in huis-aan-huis en kerkbladen en overal in postervorm verschijnt. We zijn dan in december. De geloofsgemeenschap die gastvrouw is, verzendt de officiële uitnodiging aan de besturen van de deelnemende geloofsgemeenschappen en aan het college van B&W. Interviews met de plaatselijke pers, radio en tv vinden plaats. En dan is het zo ver. De eerste zondag van het nieuwe jaar. "Interreligieuze gebedsdienst voor vrede en gerechtigheid".

Het verlangen van de kehilla, de gemeente, de umma

Elke keer opnieuw sta ik met een kloppend hart aan het begin van de dienst. Een hart dat klopt van spanning en vooral: van verlangen. Spanning: zullen ze komen? Verlangen: onblusbaar: naar vrede, en recht. En daar komt ze: die 'Éne God' zoekster. En nóg een. En nóg een. Honderden. Zij komen op het/ Dezelfde af. Veel mensen uit de gevestigde instituten. Naar verhouding veel méér mensen die je daar niet of niet meer ziet. "Waarom kom je hier?" "Wat doet het je?" heb ik hen gevraagd.

Vooraf de honderden reacties op de dienst die destijds (1997) door de IKON werd uitgezonden, hebben ons veel geleerd over die

vragen. Deze diensten sluiten aan bij en geven voedsel aan een onpeilbaar diep verlangen van mensen naar vrede en recht. Dat we elkaar op z'n minst één uur lang 'met rust laten'. Gelovig in de wereld staan is voor veel mensen gelijk aan werken aan vrede en recht. Het is het verlangen van de joodse geloofsgemeenschap, de *kehilla*, de christelijke gemeente, en de islamitische geloofsgemeenschap, de *umma*. Daar wordt het verlangen gewekt, daar leren mensen te hongeren en dorsten naar gerechtigheid. En waar dat verlangen gewekt wordt, wordt het gestild. En: waar het gestild wordt, laait het te onstuimiger op. Door een uur lang in vrede in één ruimte te vertoeven met mensen die zichtbaar van elkaar verschillen beleven we iets lichamelijks: uitingen van authentieke religie kunnen per definitie niet exclusief of gewelddadig zijn. Dat is negatief gezegd de ervaring van vrede en recht. Vanuit die ervaring en context kan je je nooit meer thuis voelen in een bijeenkomst van gelovigen waarin het exclusief eigen gelijk met uitsluiting en soms veroordeling van anderen centraal beleden wordt.

Toetssteen, olievlekwerking en product.

Zo functioneren deze bijeenkomsten in de Zwolse samenleving ook als een toetssteen. Je kunt er mordicus tegen zijn. Dat kán. Maar ook vinden mensen elkaar. Dwars door alle grenzen en hokjesgeest héén. Dat zeggen we ook tegen elkaar, na afloop. Dit 'na afloop' heeft allengs het karakter gekregen van een soort informele nieuwjaarsreceptie waar al die mensen van geheel verschillende religieuze, levensbeschouwelijke, etnische en politieke achtergronden elkaar de hand schudden. Is het nodig om nog eens te zeggen dat de voorbereidingsbijeenkomsten

werken als een olievlek? Als je tien jaar achter elkaar tien groepen gelovigen traint in product maken, krijg je nog een product. Die groepsprocessen, de groeiende vriendschappen vertalen zich heel concreet op allerlei vlakken. In een product.

Allereerst is het een permanente inburgeringcursus voor alle deelnemers. Dan is er het leerhuis van joden, christenen en moslims, vier avonden per jaar, nu al tien jaar lang, in het project Samen Leven, Anders Geloven: SLAG. Sinds twee jaar is er het inloophuis voor Zwolle, de Bres. Daarnaast de Sociale Conferenties rondom het Grote Steden Beleid (GSB) en Locale Sociale Structuurschets (LSS) in samenwerking met het college van B en W. Een antwoord vanuit Zwolle lang voordat Job Cohen in Amsterdam de vraag stelde. In de Werkgroep voor Welzijn en Levensbeschouwing (WWL) strijden we tegen excessieve zelfverrijking en arm-making. Na de aardbevingsramp van 1999 in Turkije was er binnen een dag de actie 'Zwolle helpt Turkije'. Na 11 september 2001 de bijeenkomst 'Gekomen tot bezinning', met joden, christenen, moslims, humanisten en burgemeester Meijer. Iemand zei: 'onze vriendschapsbanden zijn sterker dan het gewapend beton van de Twin Towers'.

Net als de interreligieuze vieringen op 4 mei, voorafgaande aan de stedelijke herdenking, zijn deze bijeenkomsten ontmoetingen van mensen van goede wille die zich herkennen in elkaars heilige gelijk. Als uitdrukkingen van vriendschapsbanden zijn ze niet meer weg te denken uit de Zwolse samenleving. Ook niet wanneer we allemaal gebukt gaan onder de druk van het dagelijks

geweld in Afghanistan, Israël, Soedan. Mag het ergens anders zijn? Dat vinden wij in Zwolle alle moeite – en dat is meer dan je denken zou - meer dan waard.

Literatuur

Van Veldhuizen, *de Drager gedragen*, de joodse wortels van het christelijk begrip diaconie.

E.Platti: 'Ontmoeting als zoektocht naar gezamenlijke waarden'. In: *Wereld en Zending* 30^e jaargang 2001, nr.3

Mw. E.Struikmans: 'Legitimatie van inter-religieuze gebedsdiensten?' Amsterdam, juli 2000. Mw.Struikmans vervulde in het kader van haar Kerkelijke Opleiding aan de UvA haar leervicariaat in Zwolle.

E.van Veldhuizen, *Spelregels voor het gesprek tussen mensen van verschillende religieuze achtergronden*, Zwolle / Jeruzalem 1995. Nederlandse, Turkse, Engelse en Arabische versies.

A.K. Ploeger, J.J. Grote Goed: '*De gemeente en haar verlangen*', van praktische theologie naar de geloofspraktijk van de gemeenteleden. 2001 Kok, Kampen

Egbert van Veldhuizen is Diaconaal Predikant in Zwolle.

Samenvieren in Zwolle

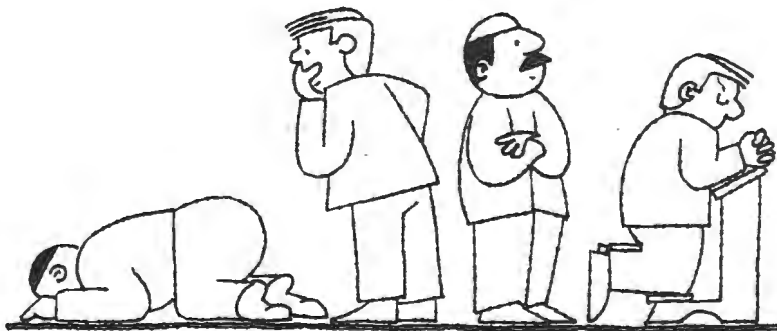

AANWEZIG BIJ ELKAARS GEBED

Simon Lambregts

In maart 1998 hebben we een geheel nummer van Begrip besteed aan het samen beluisteren van teksten uit Bijbel en Koran. Wij noemden dat toen in de geest van Assisi 1986 'Aanwezig zijn bij elkaars gebed'. Met concrete suggesties voor uitnodiging, voor opbouw van een gebedswake. Voor wederkerende vaste gebeden en liederen om tot een interreligieus ritueel te komen. We beschreven ook vier concreet uitgewerkte inierreligieuze gebedswaken van moslims-christenen. Het was concreet materiaal uit de gebedssamenkomsten in de werking van de Dialooggroep Moslims-Christenen van Het Abrahamhuis te Genk in België.

In dit nummer geven we een samenvatting van een recente gebedswake die elders dialooggroepen bij hun samenkomsten kan inspireren. Het zijn teksten en verloop van de jaarlijkse Vredeswake die wij hielden op de vrijdag voor de eerste zondag van oktober 2001 in het teken van aanslagen van 11 september 2001 in de Verenigde Staten van Amerika. Het thema van die wake brachten we reeds aan in het Leerhuis van het nummer van Begrip van december 2001: 'Het teken van Kain'. De toespraak van bisschop Paul Schruers van het bisdom Hasselt, die daar ook aanwezig was werd eveneens reeds elders in Begrip opgenomen.

bidden in elkaars aanwezigheid

KUNNEN WE SAMEN BIDDEN?

De vraag hebben we reeds gesteld bij de bovenvermelde publicatie. Zelfs in de Oecumene van de Kerken is het niet altijd vanzelfsprekend om gebeden samen uit te

spreken. Hetzelfde geldt voor het interreligieus gebed met moslims en christenen.

Ook na tien jaar ervaring. Toch zijn er enkele nieuwe stappen zichtbaar sedert 1998 die we gaarne even aanhalen.

Samen zingen

Zo is er binnen het Abrahamhuis nu een koor van Turkse moslims en enkele christenen. Ze zingen soefi-liederen en nemen nu ook christelijke liederen op in onze gebedsdiensten. Een graag door hen gezongen lied is o.m. het zonnelied van Franciscus in de versie van 'Almachtige verheven, Heer', een vertaling van J.W. Schulte Nordholt (in het vlaamse kerkliedboek *Zingt Jubilate*, nr 814; of *Liedboek voor de Kerken* nr 400). Omgekeerd zijn er liederen uit de moslimtraditie van mystieke liederen die christelijke deelnemers van harte meezingen, zoals liederen van Yunus Emre en Mevlana Rumi.

Samen beleven van religieuze symboliek

Het is een bijzondere ontwikkeling dat ook moslims de rituele uitdrukking met een symbool nu mee tot een sterk gezamenlijk moment maken om een dieperliggende religieuze werkelijkheid samen uit te drukken. Dat was trouwens ook tamelijk nieuw voor onze vrienden uit de protestantse en orthodoxe traditie. En ook zij zijn meegegaan op die weg.

Gebeden van het volk en voorbeden

Zoals vanaf het begin van onze werking (1991) worden de gebedsteksten van de christenen door de christenen gekozen, en die van de moslims door de moslims. Maar over de gezamenlijke slotgebeden, waarvan de intenties samen gekozen zijn, beginnen enkele moslims te opperen of we ze misschien ook samen kunnen bidden in de toekomst.

Het belang van het stil gebed

We doen stilgebed bij elke samenkomst in

kleine groep. Dan kan iedere aanwezige met God spreken of bidden in zijn gebedstraditie. Maar ook in onze 'Tekensamenkomsten', zoals we een ruime vredeswaken ook noemen, vinden we ook de stille tijd van bezinning van beide zijden steeds belangrijker.

Op de vraag 'Kunnen we samen bidden?' komen in de zich ontwikkelende praktijk dus geleidelijk aan antwoorden: het samen bidden gebeurt niet alleen met woorden, maar ook in liederen, symbolen, intenties samen formuleren en stil gebed. Zoals in het themanummer van 1998 blijft een ritueel gebed dus onderscheiden en nemen we elkaars 'officiële rituele gebeden' niet in de mond. We willen ze ons namelijk uit eerbied niet toe-eigenen of willen niet buiten onze eigen tradities gaan staan. Maar wel groeit duidelijk het inzicht in wat wij in 1998 reeds noemden 'een interreligieuze gebedsruimte'. Deze is in ons geval specifiek Abrahamitisch en semitisch. Het gaat immers over twee van de drie godsdiensten uit de Abrahamitisch semitische stroming van de wereldgodsdiensten. Als we mee in de Indische stroming gaan staan met hindoes en boedhisten of in de Chinese stroming met confucianisten, taoïsten of shintoïsten, zal die 'interreligieuze ruimte' zeker bijkomende of andere accenten van invulling krijgen.

EEN VREDESWAKE:

EUROPA, HART(D) VOOR VREDE

Het thema van de Vredeswake werd genomen naar aanleiding van het voorzitterschap van België in de Europese Unie. De toestand na de aanslagen in de Verenigde Staten op 11 september en onze plaatselijke eigenheid van verbonden samen leven als

godsdiensten in Genk deed ons begrijpen: er kan geen Europa komen van vredevol samenleven als wij niet ter plaatse tot netwerken van vrede komen. Daarin is het belangrijk dat de godsdiensten hun specifieke rol spelen naast het cultureel, sociaal, handels-, kapitaal-, monetair-, economisch- en politiek niveau. Wij geloven dat alleen mensen die met mensen ter plaatse verbonden leven uit alle culturen, talen en godsdiensten door hun netwerken zones van vrede kunnen scheppen. Meer nog: wij geloven dat zonder de godsdienstige netwerken al die andere netwerken geen echte vrede kunnen scheppen. Zonder godsdienstige contacten met elkaar kan men niet zulke aanslagen voorkomen. Wij geloven dat zulke gebeurtenissen alleen door een actieve plaatselijke netwerkverbondenheid van de godsdiensten in de toekomst voorkomen worden. 'Vrede' is nooit een louter seculier begrip en kan alleen op godsdienstig niveau in zijn diepte worden aangeraakt. Godsdiensten hebben daarom daarbij een onvervangbare taak omdat zij begrippen hanteren die de andere niveaus niet hebben: het kwaad erkennen en als een rechter oordelen, straffen ook, maar tegelijkertijd redden en nieuwe kansen geven.

Vandaar dan ook de tekstkeuze uit Bijbel en Koran over Kaïn en Abel (*Kabil en Habil*) (Genesis 4:1-16 en Soera Al-Ma'ida 5:27-32 evenals uit Soera Al-An'aam 6:151). We bespraken de teksten en hun context uitvoerig in het leerhuis van het decembernummer 2001. Zonder het teken van Kaïn, waarbij we elkaar als mensen niet blijven vastplakken op ons gewelddadig verleden met elkaar, is een telkens opnieuw samen leven niet mogelijk. Dit samenleven is in ons beider geloof een geschenk van God:

God vraagt verantwoording tegenover Hem en elkaar, God straft het kwaad, God vergeeft de boosdoener en God redt en beschermt, ja geeft nieuwe kansen.

In die gesteltenissen gingen we samen voor God staan en deden we het belangrijkste dat godsdiensten eigen is: samen luisteren naar Gods Woord uit onze Geschriften en samen biddend voor God gaan staan.

Het Kaïnsteken

In de lijn van het thema werd 'Het Kaïnsteken' het symbool van de wake. We zagen het Kaïnsteken als een 'Verbindingsteken' voor 'Netwerk van verbondenheid' en een hart(d)ewens voor elke medemens. Ieder deelnemer/ster ontvangt een 'teken ten leven' /levensteken: een eindje koord in groen (moslim) of geel (christen). Het Kaïnsteken betekent dat zijn en ons leven werd gered en behouden. Tijdens de wake worden we genodigd ons leven aan elkaar te knopen tot een netwerk van verbondenheid. In onze verscheidenheid willen we 'met elkaar aanknopen' om met elkaar ons leven te verweven zodat als één gered wordt allen gered worden, en geen mens nog slachtoffer wordt van medemensen. Dat wensen wij voor ons allen ter plaatse, voor ons land, Europa en alle continenten.

Drie godsvrienden

Naast de teksten uit Bijbel en Koran besloten we bij deze Vredeswake ook drie godsvrienden aan elkaar voor te stellen: elk uit één van onze godsdienstige tradities. Deze godsvrienden waren inspirerend voor vrede en begrip voor Marokkaanse moslims, Turkse moslims en West-Europese christenen. Zo werd gekozen voor Hassan Ibn Ta-bit door de Marokkaanse gemeenschap, Yu-

mus Emre door de Turkse gemeenschap en Franciscus van Assisi door de christenen. Zij waren elk in hun tijd mensen van vrede. Zij bouwden op hun wijze mee aan een netwerk van vrede in hun tijd. Zij kunnen daardoor ook ons in onze tijd nog inspireren en voor ons als moslims en christenen tijdgenoten zijn of worden. Ze openen bovendien een onbekende wereld van begrip voor elkaar: ieder ziet dat ook in de andere tradities godsvrienden en vreedestichters zijn. Deze kennismaking met elkaars onbekende godsvrienden bemoedigde ons in onze inzet om aan een netwerk van vrede verder te werken.

HET VERLOOP VAN DE VREDESWAKE

I OPENINGSGEBEUREN

bij de opening: Verwelkoming, aanbren- gen duiding van het 'Tekenen leven'.

Een aanvang van 'netwerk' wordt geplaatst vooraan door een moslim en een christen.

De koordjes die iedereen straks zal ontvangen worden aangebracht en geduid door de voorgangers van de gebedswake. Dit kan gebeuren met het welkomwoord van de plaatselijke gastgemeenschap en medevoorgangers(sters).

God nodigt ons op dit uur uit ons met onze eigenheid, onze harten en onze inzet met elkaar te verbinden tot een 'Netwerk en verbond van vrede'.

a. openingslied

Door christenen en moslims na het aanbren- gen van het net. Als lied kan men zingen: *Drievoudige groet* (een lied uit liedbundel van Pax Christi-Vlaanderen) of een ander lied.

b. openingsgebed door de moslims

De moslims, bij monde van een imam, bidden de *Al-Fatiha* in het Arabisch.

Als geestelijk lied kunnen de moslims aansluitend zingen:

- *Segâh Tekbir*, lied van de ene God (zie *Begrip* 1998, p. 59)

- Met aansluitend het lied om vrede en zegen voor de Profeet:

- *Salât-i Ummiye*.

- en het *Salat-i Niyazi Misrî*, het gebed van Niyazi de Egyptenaar.

c. openingsgebed door de christenen

Gevolgd door een stil gebed en inleiding op Psalm 143, die om beurten wordt gereciteerd door de aanwezige christenen. Korte uitleg waarom de christenen deze psalm bidden

II DIENST VAN HET WOORD VAN GOD

1. Aanbreng van de heilige boeken

Indien niet centraal gelegd vooraf, nu aangebracht door een moslim en een christen.

2. Lezingen uit de heilige boeken

a) Over Kaïn en Abel. In de Bijbel en in de Koran. Over hoe mensen slachtoffers worden van medemensen. Over hoe God de zonde straft en elke zondaar redt. Over hoe God leven schenkt in 'een teken ten leven'.

* Uit het Boek van de Schepping (4:1-16).

* Gevolgd door een stille overweging.

In de stilte van zijn hart kan ieder de stappen in dit verhaal overwegen met de uitgangsvraag: Er is groot kwaad geschied. Wat moeten wij doen bij groot kwaad?

- Men kan deze overwegingstekst afdrucken. (zie ook in *Begrip* nr december 2001). Of een christelijke voorganger kan deze tekst of delen ervan meditatief voorlezen:

Opnieuw kan deze tekst gevolgd worden door een stille overweging
Of een voorganger (ster) kan meditatief deze tekst voorlezen.

Welk was het kwaad ?

Een medemens is gedood, slachtoffer van een medemens. 'Kain' ('Kabil), 'Hij die neemt', heeft het leven genomen van Abel' ('Habil), 'ijl als damp'. Het is een moord omwille van het geloof in God: jaloezie om Gods vrije gunst en keuze en beschouwde Gods gunst als een recht. 'Hij deed niet goed', zegt vs 7. Er klinkt hier ook iets door van de strijd tussen nomaden (schaapherders) en sedentaire landbouwers in de zich opbouwende maatschappij.

Hoe gaat God met het kwaad om ?

1. God verzwijgt het kwaad niet. Hij noemt het kwaad bij naam. Hij klaagt aan en eist een verklaring voor een concrete daad. Hij stelt de mens voor zijn verantwoordelijkheid in zijn eigen levensgeschiedenis.

2. God legt de schuldige een straf op. Maar de schuldige wordt niet zo maar of van alleen veroordeeld. Hij wordt echter ook niet tot zondebok gemaakt, want God ziet af van veralgemeningen (en vooroordelen). Er is geen blind lot over de onmacht van de mens tegenover het kwaad, maar God geeft en eist verantwoordelijkheid en 'opnieuw goed maken' door het vervullen van een reële straf.

3. Maar God verleent de boosdoener tegelijkertijd ook bescherming. Zo blijft het leven in een rechtsgemeenschap verzekerd voor allen. Er is bij God geen wraak of willekeur en daardoor is er ook geen geweldspiraal. De schuld wordt voldaan en het gemeenschapsleven kan weer zijn gang gaan. De schuldige wordt na het vervullen van zijn straf opnieuw in de men-

sengemeenschap geïntegreerd.

4. Het christelijk begrijpen van dit verhaal zegt: God is tegelijkertijd onze Rechter en onze Redder. Hij is Rechter omdat hij het gebeurde met naam noemt, een aanklacht indient, en de moordenaar ertoe brengt zijn zonde in te zien, en geeft hem daartoe ook een rechtmatige straf. Maar God is ook Redder want Hij draagt de zondaar zijn zonden niet zijn hele leven na. Door zijn schuld te vereffenen en te werken aan een nieuw leven wordt de schuldige gered en bevrijd. God geeft hem een merkteken, 'een teken ten leven', dat hem voor zijn hele leven bescherming geeft. Het is 'de verzekering van zijn blijvende Liefde'.

De vraag aan ons vandaag: Hoe kunnen wij met dit verhaal van Kain en Abel omgaan in ons eigen leven, in onze godsdienstige gemeenschap, in onze maatschappij ? Kan het verhaal ons behulpzaam zijn in het omgaan met moordenaars, oorlogsmisdadigers en 'oog om oog' waardoor volgens Gandhi de hele maatschappij blind wordt? En voor een 'Europa met een hart(d)voor vrede'?

Aansluitend leest een christelijke voorganger uit het Heilig Evangelie (Mc.1, 16-20), een tekst over het nieuwe net van de vissers van mensen.

Vissers van mensen

Opnieuw kan deze tekst gevolgd worden door een stille overweging

Of een voorganger (ster) kan meditatief deze tekst voorlezen.

- antwoordzang op de lezing door de christenen: 'Erbarm U God en delg genadig' (psalm 51(50)) (Uit kerkzangboek *Zingt Jubilate* nr 320 of een andere gekozen boete-psalm.)

c. Lezing uit de Koran:

مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ
فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ
جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولًا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِّنْهُمْ بَعَدَ ذَلِكَ فِي
الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿٥٢﴾

Koran 5: 32 : ... Wie iemand doodt...., is alsof hij alle mensen doodt en wie iemand doet leven is alsof hij alle mensen doet leven”...

stille overweging

Of door een voorganger meditatief voorlezen van deze tekst.

ANTWOORDZANGEN door de moslims (liederen van Mevlana Rumi):

- *erler demine* Lied van de wervelende Derwisjen.

- *sever-i ser* (Hüzzam) Onze grote Leermeester.

3. DRIE GODSVRIENDEN

die de Vrede van Koran en Bijbel beleefden: Hassan Ibn Tabit, Yunus Emre, en Franciscus van Assisi

De betekenis van elk van de drie Godsvrienden wordt ons uitgelegd.

III DIENST VAN HET GEBED

a. Gebeden om de vrede van God.

Zeven harten worden nu aangebracht. We verbinden ons met de hartenwens van God om onze harten met elkaar te verbinden. Daaraan wordt het netwerk dat alle aanwezigen met hun 'levensteken' samenknopen aangebracht. Bij elke aanbreng volgt dan een gebed om vrede.

b. Afsluitend gebed door de christenen:

- Onze Vader... Want van U is het Koninkrijk...

c. Afsluitend gebed door de moslims.

Uit Soera Al Bakara.(2, 285-286) – zie 1998, blz. 58

a. Afsluitende samenzang. Als een gebed gezongen.

Daglar ile. (lied van Yunus Emre)

Looft God met heel de schepping. (zie *Begrip* nr 1998/2)

of: *Ben bu yolu* (lied van Yunus Emre)

Ik ben deze weg.

IV Samen Knopen voor een netwerk van vrede

Wij ontvingen allen van God Een Teken ten Leven. Dit Teken, ook 'Teken van Kaïn genaamd, wiens leven gespaard werd door God, knopen wij nu aan elkaar.

1. Werkwijze van knopen.

Iedere aanwezige knoopt nu zijn/haar Kaïnsteken (symbolisch koord van ongeveer 30cm) aan dit van twee medegelovigen-meevierenden vast. Per drie gaat men het dan vooraan aanknopen aan het net dat geknoot wordt tot een Netwerk van Vrede.

2. De hartenwens behartigen

a) Na het knopen kan men een Hartenwens voor vrede meenemen om dadelijk bij de slotvredewens met elkaar uit te wisselen.

b) *Tevens kan men een Teken van Solidariteit stellen. Aansluitend bij het samen knopen kan men in een schaalje een vrije solidariteitsbijdrage geven om bijvoorbeeld*

de uitbouw van het netwerk of een vredeproject te steunen.

3. Liederen tijdens dit zendingsgebeuren

Een lied om kracht van vrede, om de vruchten van vrede door christenen en moslims samen

- Geef Vrede, God, geef Vrede

(wijze nr 516 Zangboek *Zingt Jubilate*, tekst: Simon Lambregs- 2000-2001)

- ESMA ZIKRI.

Lofzang op de 99 Heilige Namen van God, door de moslims gezongen.

4. Dankwoord

Door een plaatselijke godsdienstige verantwoordelijke bijvoorbeeld.

5. VREDEWENS AAN ELKAAR.

Door de voorgangers van de Vredeswake. Alle meevierenden worden uitgenodigd om de 'Hartenwens' die zij meebrachten van bij het knopen van het net nu, indien ze dat wensen tijdens de slotliederen met een hartelijke vredewens uit te wisselen met elkaar. Zo geven wij elkaar een hart voor vrede op de wijze waarop we dat dromen voor Europa, beginnend met elkaar in eigen mid-den.

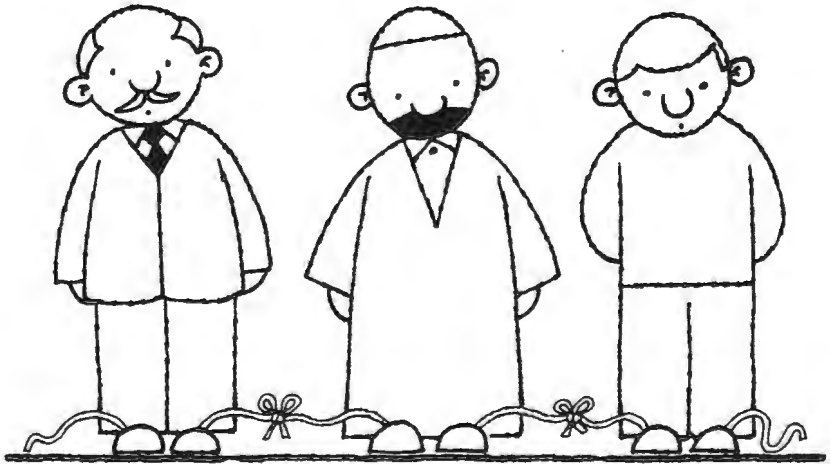
6. OVERGANGSLIEDEREN naar onze Interreligieuze Ontmoeting toe.

TALE'AL BADROE ALEYINA - door alle moslimvrienden samen gezongen.

Lied van de Blijde Begroeting van de moslims bij de aankomst van de Profeet in Medina (24 september 622)

Simon Lambregs is katholiek priesteren pastor te Genk, België, en aangesteld voor relaties met moslims.

Samen een netwerk van vrede knopen

Drukbezochte Ontmoetingsdag in Mevlana-moskee

Op 24 januari 2002 vond in de Rotterdamse Mevlana-moskee een interreligieuze ontmoetingsdag plaats voor katholieke religieuzen/pastores en imams. De dag was georganiseerd vanuit katholieke kant door het Centraal Missionair Beraad Religieuzen (CMBR) en Cura Migratorium, de landelijke katholieke instelling voor allochtonenpastoraat en interreligieuze dialoog. Vanuit islamitische kant participeerde de Raad van Moskeeën Nederland in de organisatie. De werkgroep die de ontmoetingsdag organiseerde bestond uit Cevdet Keskin en Gürbüz Yalcin vanuit de Raad van Moskeeën, Gerard Moorman vanuit het CMBR en Berry van Oers vanuit Cura Migratorium. De voorbereidingsgroep koos voor het dagthema: 'Hoe kunnen moslims en christenen zich gezamenlijk inzetten voor een betere samenleving?' Aan de ontmoetingsdag in Rotterdam namen zo'n 70 religieuzen en pastores en zo'n 60 voor het merendeel Turkse en een aantal Marokkaanse imams deel. Het dagthema werd ingeleid door dr. Arslan Karagül, voorzitter van de Raad van Moskeeën en geestelijk verzorger van het Utrechtse UMC-ziekenhuis. Drs. Leo van Lanen sj., lid van de landelijke stuurgroep interreligieuze dialoog van Cura Migratorium en emeritus-pastor van het Rotterdamse oude-wijken-pastoraat, was de tweede inleider. De ontmoetingsdag in Rotterdam was een vervolg op een eerdere bijeenkomst in november 2000 van religieuzen rond het thema 'ontmoetingen met moslims'.

Vorbereiding

Vanuit diverse gemeenschappen van religieuzen worden al langere tijd initiatieven genomen om te komen tot ontmoetingen en samenwerking met moslims. Veel religieuzen hebben in het verleden ervaringen opgedaan met interreligieuze contacten toen zij werkzaam waren als missionaris. Daarnaast is een aantal religieuzen actief in het vluchtelingenwerk en de opvang van asielzoekers. In de tachtigerjaren organiseerde Cura Migratorium regelmatig speciale themadagen voor religieuzen rond het thema interreligieuze dialoog. Daarna besloot men geen speciale bijeenkomsten voor religieuzen meer te organiseren, maar hen aan te sporen deel te nemen aan andere bestaande themadagen. In 2000 nam het CMBR het initiatief om samen met Cura Migratorium toch weer eens een dag speciaal voor religieuzen te organiseren. Het ging toen over de

betekenis van het missionaris-zijn in een multiculturele samenleving toegespitst op ontmoetingen met moslims. Na die studiedag in november 2000 spraken de deelnemers de wens uit een vervolg aan de dag te geven waarbij de nadruk op het ontmoeten moest liggen. Het lag voor de hand zo'n ontmoetingsdag samen met moslims te organiseren. Cura Migratorium werd gevraagd daartoe contacten te leggen met de Raad van Moskeeën. In mei 2001 stemde de Raad van Moskeeën in met het verzoek om samen een ontmoetingsdag voor religieuzen/pastores en imams te organiseren. In de maanden die volgden werd de ontmoetingsdag gezamenlijk in de steigers gezet met mensen vanuit het CMBR en Cura Migratorium en vanuit de Raad van Moskeeën. De Raad vaardigde contactpersonen af vanuit de Islamitische Stichting Nederland (ISN), de Unie van Marokkaanse Moskee organisaties

Nederland (Ummon), de Samenwerkende Moskee Organisaties (SMO) en de Surinaamse World Islamic Mission (WIM). Na een eerste brainstorming werd een klein werkgroepje samengesteld dat de ontmoetingsdag verder ging invullen. Er werd vlot gewerkt. Het gekozen thema 'hoe kunnen moslims en christenen zich gezamenlijk inzetten voor een betere samenleving?' had in het licht van de gebeurtenissen in het najaar van 2001 niet beter gekozen kunnen worden. Wat de werkgroep van te voren ook niet wist was dat er op de gekozen datum, 24 januari 2002, ook in het Italiaanse Assisi een interreligieuze bijeenkomst zou plaatsvinden op initiatief van Z.H.Paus Johannes Paulus II. om gezamenlijk te bidden voor de wereldvrede. Een bijzondere samenloop van omstandigheden.

Dagelijks leven

In de nieuwe Mevlana-moskee, welke onderdak bood aan de 130 deelnemers, maakten veel christelijke deelnemers voor het eerst kennis met het 'dagelijkse leven' in de moskee. De dagelijksegebedstijden waren opgenomen in het programma van de ontmoetingsdag. Dechristelijke deelnemers werden uitgenodigd daarbij aanwezig te zijn. 'U mag ook meebidden', nodigde dagvoorzitter Muhammet Uysal uit. Gedurende de hele dag liepen moskeegangers in en uit om te bidden, maar ook om thee te drinken, een praatje te maken of om zich te

laten knippen in het kappershoekje in de moskee. De ontvangst door de medewerkers van de moskee was uitermate hartelijk en gastvrij.

De ontmoetingsdag werd geopend met een minuut stilte om de slachtoffers van het terroristische geweld in de wereld en het oorlogsgeweld in Afghanistan te herdenken. De deelnemers werden welkom geheten door de imam van de Mevlana-moskee en zuster Vera Ross, voorzitter van het CMBR. Daarna volgde er een koranrecitatie en een bijbellezing. Vervolgens gaf dagvoorzitter Uysal het woord aan de eerste inleider.

Zustergodsdiensten

Arslan Karagül hield als eerste een inleiding. Hij schetste de voorbereidingen die aan de ontmoetingsdag vooraf waren gegaan en bedankte de christelijke partners voor de goede samenwerking. Hij

toonde zich erg verheugd over de grote belangstelling voor de dag. Dialoog en samenwerking met christenen staan voor Karagül al jaren hoog op de agenda. Er zijn volgens hem daartoe vele mogelijkheden. Hij noemde de islam en het christendom immers zoveel overeenkomsten dat je het ene boek niet zonder het andere boek kunt begrijpen. Als gemeenschappelijke basis noemde hij het geloof in de Ene God. Beide godsdiensten roepen op tot vrede en respect voor elkaar. Karagül pleitte voor de kwaliteit van ontmoetingen binnen de interreligieuze dialoog. Je moet van de ander kennis

nemen zoals hij wil zijn en niet zoals je hem of haar graag zou zien. Juist die houding is nodig om ontmoetingen en samenwerking een kans te kunnen geven. Ook het kennis nemen van elkaars godsdienst, cultuur en leefwereld is nodig. Karagül zei dat imams daarom een brede vorming zouden moeten krijgen waarin de studie van de andere godsdiensten is opgenomen. Ook pleitte Karagül om klinisch pastorale vorming, zoals die voor christelijke pastores gebruikelijk is, in de imamopleidingen een plaats te geven. Tijdens het vragenronde merkte een van de deelnemers op dat Karagül wel erg open en liberaal sprak over de interreligieuze dialoog en de islam. Kon hij dat ook binnen behoudende moslimkringen zeggen, was de vraag. Karagül: 'Ik doe dat al jaren en overal'.

Moeite

Leo van Lanen, de tweede inleider, vertelde over zijn ervaringen met samenwerking tussen moslims en christenen vanuit zijn werk in de afgelopen jaren. Met deze voorbeelden

wilde hij laten zien hoe moslims en christenen zich plaatselijk gezamenlijk kunnen inzetten voor een betere samenleving. In zijn laatste dienstbetrekking bij het oude-wijken-pastoraat in Rotterdam legde hij vooral de nadruk op het persoonlijke contact met moslims: 'Er ontstond regelmatig contact met Turkse, Marokkaanse en Pakistaanse moskeebesturen. Vanaf het begin kende dat contact twee accenten: als gelovigen vriendschappelijk met elkaar omgaan én hulp aanbieden bij het zoeken naar wegen om een volwaardige plaats in deze samenleving te

vinden. Dat leidde tot het zoeken naar geschikte gebedsruimten, mogelijkheden om lessen te geven aan kinderen, om godsdienstige voorzieningen in de ziekenhuizen op gang te brengen. Ook zochten we samen contacten met welzijnsinstellingen, ruimte voor activiteiten voor en door jongeren en vrouwen.' Van Lanen gaf aan dat ontmoetingen nooit zomaar tot stand komen. Je moet er moeite voor doen en over grenzen heen stappen. Een van zijn stellingen was dat dialogeren over de diepere lagen van het leven, over geloof, de meeste kans heeft om vruchtbaar te zijn voor beide partijen wanneer het ingebed is in de context van het dagelijkse leven. Wanneer mensen die elkaar niet of nauwelijks kennen, met elkaar in gesprek gaan over hun geloof, lopen zij vaak binnen de kortste keren vast in de communicatie. Ze gaan dan niet zelden in spanning met nog meer onbegrip miskend en ontmoedigd uit elkaar.

Communicatie

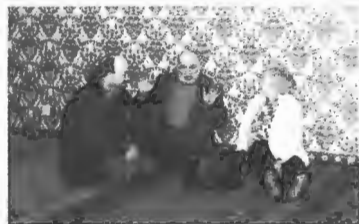
Na elke inleiding gingen de deelnemers uiteen in workshops om samen verder te praten over het thema van de dag. Al snel kwam men er achter dat Karagül en Van Lanen gelijk hadden. De communicatie was inderdaad moeilijk omdat een aantal van de aanwezige imams niet of nauwelijks Nederlands sprak. Er moest de hele tijd vertaald worden. Daartoe waren leden van de stichting 'Islam en Dialoog' gevraagd. Ondanks deze obstakels, die trouwens ook deel uitmaken van het ontmoetingsproces, waren de gesprekspartners in de groepen doorgaans erg enthousiast. Veel christelijke deelnemers waren verrast te horen dat Turkse imams meestal voor slechts een periode van 4 jaar in Nederland blijven. Men vroeg

zich af of deze nieuwkomers wel voldoende zijn toegerust om hun medegelovigen te begeleiden binnen de gecompliceerde Nederlandse samenleving. Enkele islamitische deelnemers, maar ook inleider Karagül, spraken zich daarom uit voor een goede inburgering van imams in Nederland, inclusief het goed leren van de Nederlandse taal. Men vroeg zich in de workshops af hoe moslims en christenen zich gezamenlijk kunnen inzetten om racisme en vooroordelen weg te nemen, in tijden dat de onderlinge relaties onder spanning staan. Elkaar blijven ontmoeten en in gesprek blijven was voor velen het antwoord. 'We moeten reageren op onterechte negatieve beeldvorming in de media door middel van bijvoorbeeld ingezonden brieven en het ter verantwoording roepen van notoire vuilspuiters', raadde een geëmotioneerde christelijke deelnemer zijn collega's aan. Anderen vroegen waarom er vanuit moskeeën nog zo weinig contact wordt gezocht met de kerken en christenen in hun omgeving. Imams zeiden daarop dat ze wel willen maar niet weten hoe het eerste contact te leggen. Daarom zijn juist deze ontmoetingsdagen zo goed: 'Hier doe je contacten en praktische tips op', zei een Utrechtse imam. 'Ik heb meteen een afspraakje gemaakt met een zuster', zei een andere Haagse imam.

Ontmoeting

Tijdens de dag was veel tijd ingeruimd om elkaar te ontmoeten. Naast het samenkomen in de workshops stond ook een gezamenlijke maaltijd en een rondleiding door de mooie Mevlana-moskee op het afwisselende programma. Op wat onwennige kousenvoeten vergaapten vooral de christelijke deelnemers zich aan de mooie mozaïeken en

kalligrafieën die doorheen de hele moskee waren aangebracht. Een jonge rondleider vertelde over de gebedstijden, de gebedshoudingen en de taken van een imam. In de gebedsruimte van de moskee vormden zich spontane groepjes waarin moskeegangers en imams volop uitleg gaven over de verschillende islamitische gebruiken in de moskee maar ook thuis. Daarnaast werd er vooral ook gepraat over de dingen van alledag. Hoe bevalt het hier in Rotterdam te wonen? Hoe gaat het met de kinderen? Hebt U nog veel contact met familie in het buitenland? De imams waren op hun beurt benieuwd naar de bezigheden van de aanwezige paters en zusters. Zo werd het een gemoedelijke en gezellige ontmoetingsdag die bij een aantal deelnemers naar meer smaakte. Enkele groepjes religieu-

namen nadien het initiatief om plaatselijke themabijeenkomsten te organiseren over ontmoetingen met moslims. Vanuit de Raad van Moskeeën werd de wens uitgesproken zeker nog eens een dergelijke ontmoetingsdag te organiseren, maar dan in een kerk of een klooster. Wellicht is het een idee om een dergelijke volgende dag in breder verband op te zetten vanuit een samenwerkingsverband van de Raad van Moskeeën en de Raad van Kerken.

Na het optreden van een fluitist die meditatieve melodieuze muziek speelde, sloot zuster Jeanne Kemmeren, bestuurslid van Cura Migratorum, vanuit christelijke kant de ontmoetingsdag in Rotterdam af met een

korte overweging. Van moslim zijde werd de dag afgesloten door een zanggroep bestaande uit een zevental imams die het lied 'Met de bergen, met de stenen zal ik U aanroepen, Heer, O Heer!' ten gehore brachten. Als herinnering aan de ontmoetingsdag kregen de deelnemers een kalender mee naar huis met daarop de Mevlana-moskee in kleur.

Driss el Boujoufi, vice –voorzitter van de Uummon (links) en mede organisator imam Gürbüz Yalcin

Uitwisseling van ervaringen

Moslims in Europa

IKON en NMO

Op de nieuwe website van de IKON www.nederland8.nl staat een verklaring van de Nederlandse Moslim Omroep.

"...De NMO neemt graag deel aan de dialoog tussen religies en onderstreept de zin van deze dialoog. Het belangrijkste argument voor ons is, dat de geloofsleer van de islam ons voorschrijft om ons te verdiepen en de dialoog aan te gaan.

De volgende passage is hier een voorbeeld van: "O mensheid, Wij hebben jullie geschapen uit een man en een vrouw en Wij hebben jullie tot volken en stammen gemaakt, opdat jullie elkaar leren kennen." (Koran, soera 49: 13)...

Door het nadenken over onze eigen overtuiging en de essentie van geloof, doen wij meer kennis op, waardoor het moeilijk wordt voor mensen om misbruik te maken van onze religie en overtuigingen te koppelen aan politiek met alle gevolgen van dien. De samenwerking tussen de acht Nederlandse omroepen van verschillende religieuze signatuur is dan ook zeer van belang en een van de stappen in de goede richting." ...

DOOD DOET LEVEN

Onder deze titel en met als ondertitel Pasen: een overwinning van goed op kwaad heeft de Nederlandse Moslim Omroep een paasbrief geschreven en rondgestuurd. Wij verstaan dit gebaar als een gemeente en eerlijke bijdrage aan de dialoog tussen christenen en moslims. Het is verheugend te zien dat na tientallen jaren van feestwensen van christenen aan moslims aan het einde van de Ramadan, nu ook een officiële moslim instantie het initiatief neemt tot een feestwens gericht aan christenen.

"Ieder mens heeft de keuze om te leven naar Gods wil. Hij of zij heeft daarmee de kans om voor zichzelf het Paradijs opnieuw te

bewonen. Hieruit volgt dat voor plaatsvervangend lijden binnen de islam in beginsel geen plaats is. Ieder draagt zijn eigen last. De verantwoording komt na de dood, op de Dag des Oordeels.

Enkele weken geleden barstte het carnaval in alle hevigheid los. Feesten, feesten en nog eens feesten, vooral in het zuiden des lands, met de bedoeling om daarna in alle rust te kunnen vasten in de opmaat naar het Paasfeest. Dit feest heeft zijn wortels in de joodse geschiedenis, waarbij wordt herdacht dat de joden onder leiding van Mozes Egypte verlieten op weg naar het Beloofde Land. Voor de christenen is Pasen de tijd waarin wordt herdacht dat Jezus de kruisdood stierf om daarmee de (erf)zonden van de mens schoon te wassen. Zijn overwinning op het kwaad, oftewel de verlossing, werd onder streept door de herrijzenis drie dagen later. Het christelijke paasfeest was daarmee een feit.

Ook in de islamitische geloofsleer bestaat het begrip verlossing. Toch zijn er wel wat verschillen over hoe deze verlossing kan worden bereikt. De islam kent namelijk geen erfzonde. Ieder nieuw geboren kind is vrij van zonde, als een onbeschreven blad, en wordt dus geboren met een goede inborst (*firah* in het Arabisch). Ieder mens kan hierdoor aanvoelen wat goed is en wat niet. Adam en Eva waren ongehoorzaam en verspeelden hiermee het Paradijs.

Toch heeft ieder mens de keuze om te leven naar Gods wil en heeft daarmee de kans om voor zichzelf dit Paradijs opnieuw te bewonen. Hieruit volgt dat voor plaatsvervangend lijden binnen de islam in beginsel geen plaats is. Ieder draagt zijn eigen last. De verantwoording komt op de Dag des Oordeels. Op die dag, zullen alle mensen van Adam tot aan de laatste mens herrijzen uit

de dood voor de rechtspraak. Het scenario van de Laatste Dag en wat er daarna gebeurt, wordt levendig beschreven in het volgende Koranvers:

En wanneer de bazuin wordt geblazen zal er die Dag geen verwantschap tussen hen bestaan, noch zal de een naar de ander vragen. Dan zullen zij slagen, wier schalen zwaar zijn. Doch zij, wier werken licht zijn - dit zijn degenen die hun ziel benadeelden - zullen in de hel vertoeven. Het Vuur zal hun gezicht branden en zij zullen er in verschrompelen. (23:101-104).

Wellicht dat dit citaat qua stijl nogal oud-testamentisch of misschien zelfs apocalyptisch aandoet, waarbij verlossing bijna niet aan de orde lijkt te zijn. Niets is minder waar. Vijf maal per dag schalt door de luidsprekers van de moskeeën in moslimlanden het antwoord: Komt tot het gebed, komt tot het heil. Volgens de koran is er geen zonde te groot of er is vergeving voor. Gods genade kan onder meer worden verkregen door het verrichten van goede werken, het vragen van vergiffenis en het tonen van verdriet en spijt. Aan de vele verwijzingen naar het verband tussen berouw en de uiteindelijke verlossing beschreven in zowel de Koran als de profetische overleveringen, wordt duidelijk dat vooral berouw een centrale rol speelt binnen de islamitische geloofsleer. Berouw is bijna automatisch gekoppeld aan bezinning en laat dit nu net de bedoeling zijn van de vastenperiode voorafgaande aan het christelijk Paasfeest. Zeker na 11-9-2001 is bezinning zeker op zijn plaats, zowel voor christenen als moslims. Het zou zich niet alleen moeten beperken tot religieuze hoogtijdagen zoals Pasen, Kerstmis, Ramadan en het Offerfeest. Een jaar telt immers 365 dagen. En iedere dag is er een waarin de uitdaging wordt aangegaan om het goede te laten zegevieren. De overwinning van goed op kwaad. Een Zalig Pasen toegewenst door de NMO!"

Religie en geweld

Op 12 maart organiseerde de Katholiek Universiteit Nijmegen een studiedag over religie en geweld. We kunnen slechts enkele thema's weergeven uit een rijk aanbod.

Volgens Prog. B. Schreiter neemt men in collectieve maatschappijen eerder zijn toevlucht tot religie als legitimatie van geweld. In individualistische samenlevingen waar de godsdienst is teruggedrongen tot de privé sfeer, kent men ook geweld, maar buiten religie om.

Prof. Dr. G. Essen stelt de vraag of de God van Jezus Christus een gewelddadige God is. Hij gaat terug naar Feuerbach. Deze stelt voor dat het christendom als religie afgeschaft moet worden om zo het geweldspotentieel van het christelijk geloof in te kunnen dammen. Tevens pleit Essen ervoor met Feuerbach om de moraliteit van God niet als voorwaarde te nemen voor het christelijk spreken over God.

Dr. H. Motzki schetst de historische ontwikkeling van het begrip jihād als geweld tegen niet-moslims. Aanvankelijk ondergingen de uit Mekka naar Medina verdreven moslims de agressie zonder er geweld tegenover te stellen. Dit veranderde snel toen ze om politieke en economische redenen hun vijanden moesten aanvallen. De Koran ziet dit als een straf van God voor de wandaden en het ongeloof van de Mekkanen. Het islamitisch geloof moest immers het heidendom vervangen. Tegen het einde van Mohammeds leven en daarna werd jihād religieus gelegitimeerd om niet-gelovige landen te veroveren, zonder evenwel joden of christenen de islam op te leggen. Vechten voor God was een religieuze plicht van elke moslim man. Na het tijdperk van de veroveringen werd de jihād teruggebracht tot een individuele plicht om zich te verdedigen tegen aanvallen van niet-moslims. Verovering werd een eventuele collectieve plicht van de moslim gemeenschap. De militaire jihād werd later nog verder gereduceerd tot een

niet gewelddadige inspanning voor God, die tevens waardevoller was. De militaire jihād verdween en werd weer in leven geroepen tijdens de kruistochten en de koloniale veroveringen.

H.Meyer-Wilmes, feministische theologe denkt dat sinds 11 september godsdiensten verdacht worden geweld te legitimeren. Dit geweld groeit op de voedingsbodem van onopgeloste lokale conflicten. Bij geweld zijn altijd daders en slachtoffers. Het christendom vraagt om solidariteit met de slachtoffers. Maar wie zijn de daders en wie de slachtoffers? Een feministische analyse van geweld leert dat er niet alleen daders en slachtoffers zijn, maar ook mededaders en 'machteloze toeschouwers'. Deze toeschouwers delen in het geweld want door geen weerstand te bieden, pleegt men een vorm van verraad en wordt men dus medeplichtig. Zoals wordt gezongen in de Matthäus-Passion van J.S.Bach: *Ich bin's, ich sollte büssen*.

Enkele stellingen

Essen: Traditionele en contemporaine godsbeelden die geweld legitimeren dienen te worden bekritiseerd vanuit universele ethische beginselen. Marx: De betekenis van een tekst wordt door de lezer bepaald. Geef een moreel mens een religieuze tekst die geweld bepleit, en het wordt een tekst die tot verzoening oproept. Geef een immoreel mens een tekst die tot liefde en verzoening opwekt, en het wordt een spreekbuis voor geweld. Motzki: Godsbeelden kunnen wel bijdragen tot de legitimatie van geweld, maar bepalen niet waar, wanneer en waarvoor gelegitimeerd wordt. Meyer-Wilmes: Een feministische analyse leert ons dat er bij geweld niet slechts sprake is van daders en slachtoffers, maar ook van mededaders en van hen die machteloos toezien.

Geloven doe je niet alleen. Moslima's en christenvrouwen over religie, vrede en geweld

Op 16 en 17 maart waren 35 vrouwen in het Dominicaans Activiteiten Centrum in Huisen bij elkaar: moslim- en christen vrouwen. Het was niet de eerste keer dat een dergelijke bijeenkomst werd georganiseerd. Het was wel voor het eerst na 11-9-2001.

Waar praat je als moslim- en christen vrouwen over na die verschrikkelijke aanvallen in Amerika? Op welke manier ga je het gesprek met elkaar aan? Zijn alle moslims terroristen? In hoeverre functioneren teksten uit Bijbel en Koran legitimerend voor geweld dat gepleegd wordt in naam van de religie? Deze teksten vormden het uitgangspunt voor dit weekend.

Tijdens de kennismaking vertelden vrouwen aan de hand van meegebrachte voorwerpen iets over geweld en vrede binnen hun eigen traditie. Het kruis dat een belangrijk symbool is in de christelijke traditie, laat de beide kanten zien: de kant van de overwinnen-de liefde, van verzoening en gerechtigheid. De geschiedenis laat echter zien dat het kruis eveneens als symbool voor geweld heeft gestaan. Binnen de islam worden teksten uit de koran uit hun verband gehaald die een legitimatie kunnen zijn voor het gebruik van geweld. De moslim vrouwen brachten vooral materiaal mee dat staat voor vrede, omdat zij ervan uitgaan en het hun overtuiging is dat de kern van islam vrede is.

Geloven doe je niet alleen, maar wat betekent zo'n titel van een weekend voor moslim- en christenvrouwen na 11-09-2001?

Er was gekozen om teksten uit de Bijbel en de Koran te bespreken die met geweld hebben te maken en met vrede.

In **soera 60: 7 – 9** wordt beschreven dat God genegenheid kan geven tussen mensen die elkaar aanvankelijk als vijand hebben

beschouwd. Ook wordt in dat gedeelte aangegeven dat God mensen bemint die rechtvaardig handelen, maar als er mensen zijn die tegen anderen gestreden hebben vanwege de godsdienst, mensen verdreven hebben uit hun huizen dan is het verboden om die bijstand te verlenen. In soera 4, 89 – 91 wordt gezegd wanneer geweld wel en niet geoorloofd is. Dit is één van de plaatsen waar het gebruik van geweld wel of niet toegestaan is, terwijl op andere plaatsen in de Koran nog andere voorwaarden gegeven worden.

In de nabespreking over deze passages werd duidelijk gezegd dat het belangrijk is om na te gaan in welk verband over gebruik van geweld wordt gesproken. De omstandigheden uit die tijd spelen een rol die niet zondermeer overgeplaatst kunnen worden naar deze tijd.

Uit de bijbel werd **Mattheüs 10, 34 – 39** gelezen, waarin Jezus aangeeft dat Hij niet is gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard; niet om eenheid te brengen maar verdeeldheid in gezinnen.

Als je deze woorden niet in de context leest dan kunnen de gevolgen ervan oorlog zijn, zoals in het verleden ook is gebeurd.

Lucas 6, 27 – 38 dat ook werd gelezen, laat zien dat het wel om vrede gaat en dat er juist iets “meer dan het gewone” wordt verwacht.

Op **zondagochtend** werd de mogelijkheid geboden om het *Lauden* van de kloostergemeenschap mee te maken. Velen van de deelnemers deden hieraan mee. Voor de paters ook een belevenis om samen met een hele groep vrouwen (mèt en zonder hoofdoek) de ochtend te beginnen. Na het ontbijt trokken de vrouwen zich terug in ‘de Binnenkamer’ voor een meditatief moment. Zittend op de grond – in de stilte van het klooster en de zondagochtend – werden een aantal keren de 99 schone namen van God gereciteerd. De diepte van de naam drong

door bij het noemen en reciteren ervan. De rietfluit muziek daarna droeg als het ware de namen verder door de ruimte in ons bestaan.

Als afsluiting werd *Dona Nobis Pacem* – Geef ons vrede - gezongen.

Muziek, zang en woorden beroerden ons. Met deze vrede werd er verder gewerkt aan het thema.

De teksten die op zaterdag besproken waren, kwamen terug in een *plenair gesprek*.

Daar werd de centrale vraag gesteld: wat kunnen en doen wij ermee na deze teksten gelezen en besproken te hebben? Maakt dat het geweld minder? Kunnen wij ons ervan afwenden? In hoeverre moet je je als gelovige aangesproken voelen als er geweld wordt gepleegd in naam van jouw godsdienst? Denk aan Ierland, aan ex-Joegoslavië, aan de aanslagen op de Twin-towers waar de godsdiensten door sommigen ingezet worden om het geweld te rechtvaardigen. De eigen traditie (islam, christendom) staat niet los van de geloofsgemeenschap in de wereld en staat niet los van de geschiedenis. Daar zijn wij een deel van en de negatieve kanten ervan moeten wij leren uitleggen zonder daar als mens direct verantwoordelijk voor te zijn. Niet kiezen voor geweld betekent dat je dagelijks kiest voor vrede. Het is een persoonlijke keuze die je dagelijks maakt en een verantwoordelijkheid die jij draagt.

Na dit gesprek werd gezamenlijk een interview met **Hafid Bouazza** in de Volkskrant van 7 maart 2002 “Genoeg van het gesus” gelezen. Van oorsprong moslim wijst Bouazza deze godsdienst nu af. In de islam vindt hij geen verdraagzaamheid en mannen staan boven vrouwen. Hij geeft Nederlanders die zich met dialoog bezig houden een schrobbering, omdat die te sussend bezig zijn. De Nederlandse lankmoedigheid zit hem dwars. De multiculturele samenleving moet een goede balans vinden.

In het gesprek over dit artikel gaven sommige moslim vrouwen aan het deels met hem eens te zijn, maar als het gaat over de positie van vrouwen dan herkennen zij zich daar niet in, omdat zij hun mannen niet boven zich weten, maar naast hen. Maar zij vragen zich ook af of een dergelijk artikel een positieve bijdrage vormt naar de achterban. Begrijpen de "bebaarde mannen" waar Bouazza het over heeft? Op welke manier kunnen moslims goede voorlichting geven aan moslims als het gaat over de multiculturele samenleving? Op welke manier kan de uitleg van de Koran in de context van de Nederlandse samenleving geplaatst worden?

De aanwezige moslim vrouwen keken kritisch naar zichzelf en naar hun eigen gemeenschap. Zij hopen dat een aantal zaken ook kritisch besproken kan worden in de eigen geloofsgemeenschap zonder elkaar te laten vallen of te veroordelen. In de (nabije) toekomst zullen moslim- en christen vrouwen elkaar steeds meer moeten zoeken als bondgenoten. –Josien Folbert

Vrouwen en fundamentalisme

Op 14 maart is in het Europees Parlement de Resolutie geaccepteerd over vrouwen en het fundamentalisme met een minimale meerderheid (242 voor, 240 tegen en 42 onthoudingen). Religieuze leiders worden veroordeeld, die bevorderen dat vrouwen uitgesloten zijn van leidinggevende posities in de politieke en religieuze hiërarchie. Dezelfde afkeuring bestaat er voor godsdienstige leiders die misbruik maken van het geloof om de ondergeschiktheid van vrouwen aan de man te prediken.

De dag ervoor werd in Trouw verslag gedaan van heftige reacties tegen, zo attendeerde Nienke van Dijk de IWFT Vrouwenetwerk Theologie: " 'Europarlement eenzijdig over fundamentalisme': 'Een seculiere geloofsbelijdenis', 'arrogant en respectloos': de Eurofractie van de Christen Unie-SGP heeft geen goed woord

over voor de teneur van de resolutie over 'Vrouwen en het fundamentalisme', die vandaag ter stemming voorligt in het Europees Parlement in Straatsburg.

Maar ook de Nederlandse kerkelijke ontwikkelingsorganisaties Cordaid en Inco protesteren, samen met Justitia et Pax, tegen de 'eenzijdige uitleg' die de resolutie geeft 'van de rol van religie in het leven van vrouwen'.

De taal van de resolutie, opgesteld door de Spaanse M. Izquierdo Rojo, namens de Eurocommissie rechten van de vrouw, liegt er inderdaad niet om. De commissie veroordeelt in de resolutie onder meer leiders van religieuze organisaties, die bevorderen dat vrouwen uitgesloten zijn van leidinggevende posities in de politieke en religieuze hiërarchie. Eenzelfde veroordeling heeft ze in petto voor godsdienstige leiders die misbruik maken van het geloof om de ondergeschiktheid van vrouwen aan de man te prediken. De commissie benadrukt dat er geen werkelijke democratie bestaat zonder eerbiediging van de rechten van vrouwen, met inbegrip van het recht op zelfbeschikking en de gelijkheid van mannen en vrouwen.

ChristenUnie-SGP wijst de 'simplistische visie' van de resolutie af, dat 'vrouwen in orthodox-gelovige kringen zouden lijden onder structurele discriminatie'. Volgens Cordaid c.s. gaat de resolutie, waarin religie alleen een negatieve betekenis heeft, voorbij aan de samenbindende rol die ervan kan uitgaan. Zij willen dat het parlement de resolutie aanhoudt." Trouw, 13 maart 2002

Duitse moslims en democratie

De Centrale Raad van moslims in Duitsland heeft zich op 20.2.2002 uitgesproken voor de rechtsstaat en de democratie. In de 'islamitische charta' stemmen de moslims in met het meerpartijenstelsel, het kiesrecht van de vrouw en godsdienstvrijheid.

„Deze verklaring moet een bijdrage leveren aan de verzachting van de discussie over de islam", zei voorzitter Nadeem Elyas van de

Raad. Die discussie moet volgens hem met het oog op de terreuraanslagen van 11 september in de Verenigde Staten wel wat diepgravender worden.

In de *charta* staat ook dat voor moslims die in Duitsland wonen dit land het middelpunt van hun leven en hun activiteiten moet zijn. Het islamitisch recht waaraan moslims zich ook in de diaspora moeten houden, verplicht hen de lokale rechtsorde te respecteren. Daaronder valt ook de inburgering. Integratie van de moslims moet wel met behoud van de islamitische identiteit plaatsvinden. Moslims in Duitsland zijn niet uit op het herstel van een 'klerikale Godsstaat'. Ze verwelkomen het Duitse model waarin staat en religie harmonisch op elkaar betrokken zijn. Islam en mensenrechten zijn niet met elkaar tegenstrijdig. De Europese cultuur is beïnvloed door de Grieks-Romeinse en joods-christelijk-islamitische erfenis, met name door de islamitische filosofie. Ook nu willen moslims meehelpen crises op te lossen. De Koran erkent religieus pluralisme, afwijzing van elke vorm van rassisme of chauvinisme.

De Centrale Raad bestaat uit negentien overkoepelende organisaties die samen ongeveer 800.000 moslims vertegenwoordigen. In Duitsland wonen ongeveer drie miljoen moslims.
Bron: www.islam.de en ANP

De school met de heibel

Zo wordt soms ten onrechte de islamitische school genoemd. De negatieve publiciteit van de media doet de islamitische scholen geen recht. Zo wordt de inzet van drie nieuwe scholen in Rotterdam door de onderwijsinspectie geroemd ondanks een rommelige start. Op de 32 islamitische scholen, verspreid over heel Nederland, zitten 6000 leerlingen. In Rotterdam, Amsterdam en Den Haag heeft een derde van de Turkse ouders een voorkeur voor het is-

lamitisch onderwijs. Bij de Marokkanen is dat 50%. Toch kiest de meerderheid van de ouders voor openbaar onderwijs. De reden? Onbekend. Het probleem met de islamitische scholen is niet zozeer de onderwijskwaliteit of lesmethoden maar het personeelsgebrek en de personeelwisselingen.
Bron: het onderwijsblad 9.3.2002 bl. 12

Dag van Christelijk-islamitische dialoog

Christelijke kerken en islamitische gemeenschappen in Italië willen een dag instellen voor de christelijk-islamitische dialoog. Ook de voorzitter van de Federatie van Protestantse Kerken Gianni Long sluit zich hierbij aan. De aanwezigheid van veel moslims in Italië wordt door de protestantse kerken gezien als een belangrijke uitdrukking van cultureel pluralisme. Long is overtuigd dat religieuze gemeenschappen profetische woorden kunnen spreken en signalen kunnen afgeven voor de opbouw van de wereldvrede.

Bron: Press Service van Evangelische Kerken in Italië

Boeken en tijdschriften

De politieke correctheid voorbij

Recentelijk verscheen het boekje *'De andere wereld na elf september: de politieke correctheid voorbij'* geschreven door Ype Schaaf en Jan Jongeneel.

Het boekje begint met een voorwoord van de algemeen secretaris van de NZR Wout van Laar. Hij schetst hierin de reacties van partnerkerken uit de tweederde wereld op de aanslagen van elf september. Daaruit blijkt dat ze, naast een veroordeling van het terrorisme, tevens wijzen op een mogelijke oorzaak van de aanslagen: de grote frustratie die er wereldwijd leeft als gevolg van westerse macht en dominantie. Deze frustratie leeft niet alleen bij moslims, maar bij allen, inclusief de kerken in de tweederde wereld. De vraag is, zo stelt Van Laar, hoe de Westerse kerken dienen te reageren op de aanslagen, op de Amerikaanse vergeldingsacties als ook op de mogelijk meer fundamentele wortels van de aanslagen, namelijk het vraagstuk van de onrechtvaardige verdeling van de welvaart.

Op Van Laar's voorwoord, volgt een historische analyse van Ype Schaaf. Schaaf laat zien hoe de drie k's van kruistochten, kolonialisme en kapitalisme ieder op hun eigen wijze een voedingsbodem hebben gegeven aan het ontstaan van het fundamentalisme. Het overgrote deel van de wereldbevolking wordt, aldus Schaaf, systematisch uitgesloten van werkelijke deelname aan het 'global village'. Ook de lokale waarden en normen worden door de Coca Cola en MacDonald mentaliteit overstemd. Daardoor wordt een situatie van frustratie en uitzichtloosheid gecreëerd, die tot uitbarsting komt in gebeurtenissen zoals die van elf september. Deze twee factoren van verzet tegen de wereldwijd opgedrongen eenheidsworst van Westerse waarden en normen – de waarden en normen van de machthebbers – en de schreeuw om een rechtvaardiger verdeling

van de welvaart, vonden elkaar in de aanslagen op elf september. Wie werkelijk iets wil doen om de wortels van het terrorisme en het fundamentalisme te bestrijden, zal structureel iets moeten doen voor de armen en machtelozen van deze wereld, aldus Schaaf.

Het derde deel van het boekje wordt gevormd door een bijdrage van de hand van Prof. Jongeneel. Hij geeft suggesties voor een mogelijke reactie van de kerken op de aanslag van elf september. In zijn visie speelt in het conflict het territoriale denken van de islam een cruciale rol. Een zelfde soort territorium denken herkent hij ook in de reactie van de Verenigde Staten. Hij ziet het als taak van de kerken om op te roepen tot beëindiging van het territoriale denken en de nadruk te leggen op de pax Christi, die getuigt van geweldloosheid, gerechtigheid en van het zegenen van de vijanden. Op het politieke terrein pleit hij voor een striktere naleving van de Verklaring van de rechten van de mens. In eigen huis betekent dat, dat moslims in het Westen daadwerkelijk de Verklaring dienen te onderschrijven en na te leven en uit moeten dragen in hun verkeer met de Arabische wereld. En in de buitenlandpolitiek betekent dat meer druk op de islamitische landen – en met name Saoedi-Arabië – om de vrijheid van godsdienst van niet-moslims respecteren. Ook mogen deze schendingen van de rechten van niet-moslims niet langer, vanwege economische belangen, onder tafel geveegd worden.

Het boekje stelt mijn inziens terecht de vraag aan de orde naar de relatie tussen het ontstaan van het fundamentalisme en de wereldwijde economische, politieke en culturele dominantie van het Westen. Die relatie is er en zal, zolang er geen structurele veranderingen in de wereldeconomie plaats zal vinden, voedingsbodem blijven voor frus-

tratie én agressie van allerlei aard.

Bij Jongeneel's insteek heb ik wel wat vragen. Ten eerste betwijfel ik of het territoriale denken wel zo wijd verbreid is onder moslims als hij lijkt te suggereren. De meeste landen met een moslim meerderheid hebben een seculier rechts- en staatsbestel en kiezen er bewust voor om dat zo te houden. Ten tweede heb ik wat vragen bij zijn nadruk op het naleven van de mensenrechten. Allereerst is er de vraag in hoeverre wij als westerse christenen niet hypocriet bezig zijn wanneer we de nadruk leggen op vrijheid van godsdienst, omdat dat hoog (en terecht) op onze agenda staat, terwijl we door onze levensstijl tegelijkertijd anderen het even belangrijke recht op voedsel, eerlijke beloning, onderwijs en gezondheidszorg ontnemen. De andere vraag is fundamenteeler: in hoeverre moeten wij als kerken niet het lef hebben om te erkennen dat de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens uit 1948 een eenzijdige, door de Verlichting en het individualisme gekenmerkte verklaring is, opgesteld door Westerse landen en hun bondgenoten, waarbij de Afrikaanse, Aziatische en Latijns Amerikaanse landen, waaronder de islamitische wereld, ondervetegenwoordigd waren. Het feit dat er in 1981 een African Charter on Human and People's Rights werd opgesteld mag gelden als voorbeeld van kritiek op de individualistische insteek. De in hetzelfde jaar door het Islamic Council of Europe opgestelde Universal Declaration of Human Rights in Islam kan gezien worden als kritiek op de rigoureuze scheiding van politiek en religie in de Verklaring van 1948. Zouden niet juist de kerken moeten pleiten voor een nieuwe, werkelijk universele verklaring van de rechten voor de mens, waarbij ook die groepen die in 1948 niet aan het woord kwamen, hun stem kunnen laten horen? Zou dat niet een teken kunnen zijn van een nieuw begin Westerse arrogantie? - Martha Frederiks

Leerboek Islam

Uitgeverij Damon in Budel is gespecialiseerd in uitgaven over levensbeschouwing, filosofie en ethiek. In de serie Levensbeschouwingen voor de tweede fase HA-VO/VWO is een aantal delen verschenen: Islam, Humanisme, Jodendom, Hindoeïsme en Boeddhisme, Confucianisme en Taoïsme. De methode wil 'kritisch en actueel' zijn. Het doel is ... 'het opsporen van de diepere levensbeschouwelijke uitgangspunten en ervaringen van de traditie'.

Het leerboek *Islam* van de hand van Dr. Ton Vink is een juweeltje van een uitgave. Met prachtige, scherpe kleurenfoto's, afwisselende lay-out oogt het aantrekkelijk. Ook de indeling in 9 hoofdstukken is helder.

Geschiedenis, belangrijke begrippen, vijf zuilen van de islam, de vijf zuilen van de iman, de moskee, de wereld volgens de islam, enkele actuele kwesties, wetenschap en cultuur in de islam, de islam in Nederland.

In grote lijnen klopt de informatie. Toch zullen moslims zich storen aan een grote hoeveelheid onzorgvuldigheden, zo niet onjuistheden die vooroordelen in stand kunnen houden. Dit geldt voor het gebruik van woorden als 'heilige oorlog', 'Mohammedaans'. Op meerdere plaatsen wordt gesuggereerd dat vrouwenbesnijdenis een islamitische gewoonte is en zelfs in de Sjarie'a staat. De dynastie van de Fatimieden wordt steenvast Fatamieden genoemd. Erger is dat de *Rotskoepel-moskee* (62 en 70) verward wordt met de Al-Aqsa-moskee.

Rotskoepelmoskee en niet de Alaqsamoskee

Bij veel plaatjes of krantencitaten staat geen bronvermelding of ontbreekt vaak een titel. Sommige woorden worden in een verkeerde context gebruikt: zoals 'imam en kalief': "Nasser leek de ware imam voor de moslimwereld". (63). Als bronnen voor de 'sjarie'a worden 'Koran, soenna en hadieth' genoemd. Er zijn echter vier bronnen: Koran, soenna, idjmaa' en qiyaas. In 'enkele actuele kwesties' worden islam en cultuur wat al te gemakkelijk met elkaar verbonden: '... De eer van de vrouw speelt een grote rol. En dat betekent: maagdelijkheid, sluiert, scheiding van seksen, uithuwelijken, opsluiten". Dit is enigszins kort door de bocht. Antropologen spreken hier genuanceerder over. Ook theologisch gesproken ligt het zwart-wit denken op de loer: Allah is de Heer die gediend moet worden, terwijl de God van de christenen liefgehad kan worden. Het hoofdstuk over de islam in Nederland is vooral een oproep tot integratie met eenzijdige negatieve nadruk op de Rushdie-affaire, islamitische scholen en vrouwenbesnijdenis. Er wordt niets gezegd over de variëteit van moslims, hun organisaties en bereikte positieve resultaten zoals samenwerking met elkaar en met o.a. christelijke organisaties. Een prachtige uitgave met veel 'schoonheidsfoutjes' en gemiste kansen. – P.Reesink

Praktische theologie en dialoog

Het tijdschrift *Praktische theologie*, Nederlands tijdschrift voor pastorale wetenschappen, heeft als eerste nummer van 2002 een themanummer: Geloven in de interreligieuze dialoog. De professoren en docenten worstelen nogal met dit thema in hun inleidingen (deel I) en concluderende reflecties (deel III). Ze hebben waarschijnlijk niet veel ervaring op dit terrein. Henk Tielema merkt het nuchter op: "Interreligieuze dialoog is geen voer voor theologen". Gelukkig komen in deel II de mensen van de praktijk aan het woord: zij zijn actief bezig met de

dialoog in gevangenissen, ziekenhuizen, scholen, oude stadswijken, vluchtelingencentra of met gemengde huwelijken. Dit deel is dan ook de moeite waard. ER wordt wel over de imam c. q. geestelijk verzorger in het ziekenhuis gesproken maar, jammer genoeg, komt die man of vrouw niet zelf aan het woord. Ook naar het nr. van *BEGRIP* over islamitische hulpverlening en geestelijke verzorging (nr. 3 2001) wordt nergens verwezen. Een praktische tip voor een praktisch tijdschrift? Een abonnement op *BEGRIIP*, dat sinds 25 jaar schrijft over geloof en interreligieuze dialoog. – P.R.

Terrorisme als uitwas van kapitalisme

"Osama bin Laden en auteurs en zelfbenoemde islamdeskundigen als Leon de Winter hebben meer gemeen dan ze zelf in de gaten hebben. Ze geloven immers in het bestaan van een homo islamicus, een bijna universele 'islamitische mens'. " Hiermee geeft politicoloog Paul Aarts in het boek dat hij samen met oud-Volkskrant-journalist Jan Keulen samenstelde over *Islam, de woede en het Westen* (uitg. Bulaaq) de kern weer van het debat dat sinds 11 september is gevoerd.

Valt uit de aanslagen door extremistische moslims op te maken dat de islam aanzet tot haat tegen het Westen? Nee, zeggen de zes auteurs, om dat antwoord elk met eigen, meestal zinnige, argumenten te onderbouwen, aangevuld met tien portretten van islamitische leiders achterin het boek.

Aarts neemt de politieke islam onder de loep, die volgens hem -met zijn gebruik van grootschalig geweld- een produkt is van de globaliserende wereld en daarmee een hypermodern fenomeen. Religie wordt slechts gebruikt als middel om politieke grieven te uiten. De meeste regimes in het Midden-Oosten vinden elke vorm van oppositie verdacht, waardoor er voor andersdenkenden weinig anders overblijft dan zich tegen het systeem zelf te keren.

De eigen, alternatieve hulporganisaties waarmee de islamisten zich weten te profileren, slaan goed aan. Regimes die zich geconfronteerd zagen met de aantrekkingskracht van de politieke islam op hun bevolkingen, voelden zich gedwongen een 'officiële islam' te introduceren, doorgaans van uiterst conservatieve snit.

De regimes bleken niet in staat hun belofte van economische groei en welvaart in te lossen. Daarom ziet Aarts het protest van islamisten niet als een moreel protest tegen een modernisatie die 'te snel' is gegaan, maar eerder als "een reactie op een ontwikkelingsproces dat niet snel genoeg ging, een gefrustreerde moderniteit". De islamisten zijn niet boos omdat het vliegtuig de kameel heeft vervangen, maar omdat zij niet in dat vliegtuig zitten.

Jan Keulen stelt vast dat "Amerika door een groot deel van de Arabische publieke opinie onherroepelijk wordt geassocieerd met steun aan dictatoriale regimes zoals die van Saoedi-Arabië en Egypte, met steun aan Israël (..) en met de onverkwikkelijke nasleep van de Golfoorlog, met honderdduizenden slachtoffers in Irak als gevolg van de economische sancties". Keulen haalt een Palestijnse aan, die de bitterheid daarover verwoordt: „De Amerikanen hebben het altijd over hun vrijheid en hun onafhankelijkheid, maar ze zien niet in dat ze diezelfde vrijheid en onafhankelijkheid niet gunnen aan een volk dat generaties lang in Palestina heeft geleefd."

Volgens Aarts voelt een groot deel van de niet-westerse wereld zich in dit tijdperk van globalisering, of amerikanisering, gekleinerd, en erger nog: verwaarloosd. Maar op de conclusie dat "zoals een regime in eigen land de oppositie krijgt die het verdient, een arrogante supermacht de terrorist krijgt die hij 'verdient'", valt wel wat af te dingen.

Doordat is gekozen voor de vorm van zes hoofdstukken van zes afzonderlijke schrijvers, overlappen de artikelen elkaar regelmatig. Soms is dat hinderlijk. Het probleem

doet zich het minst voor in 'Islamisme, kapitalisme en criminaliteit' van Sami Zemni uit Gent, wellicht omdat hij een onderwerp aansnijdt dat nog weinig aan de orde is geweest: het feit dat velen zich middels de islamitische ideologie hebben weten te verrijken. Hij belicht het hele spectrum - al zijn niet alle voorbeelden vergelijkbaar: de petro-islam van de Golfstaten met zijn paleisjes van villa's voor de nouveaux riches, de jongeren die zich in arme wijken laten aanspreken door de islam van solidariteit en broederschap en de strijd tegen de corruptie, maar met afpersing aan hun geld komen, de ondernemers die zichzelf van niets tot multimiljonair opwerken door het etiket 'islamitisch' op hun producten te plakken, en de internationale islam van Bin Laden.

Osama bin Laden bewoonde in het centrum van Kandahar een oogverblindend paleis te midden van een verarmde bevolking, beschikte over computers, internet, gsm. "Deze nieuwe vorm van terrorisme is dus niet het nieuwe wapenfeit van 'reactionaire moslims die terug willen naar de middeleeuwen'. Het is eerder een uitwas van de kapitalistische wereldorde", stelt Zemni.

Uit alle hoofdstukken blijkt grote bezorgdheid over het onbegrip in het Westen ten aanzien van het Midden-Oosten, bezorgdheid over het feit dat sinds 11 september islam en terreur synoniem lijken geworden. Het is de combinatie van die bezorgdheid en de kennis van de problematiek die het boek tot een zeer leesbaar en belangwekkend weerwoord hebben gemaakt in de voortdurende discussie daarover. - J. Neurink in TROUW 19.1.2002

begrip

Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
Tel. 073-6145159 (tstnr.3)